

**VOORTGANG PRIORITAIRE THEMA'S ONTWIKKELINGSSAMENWERKING
2013**

Resultaten Water

Ambities

Nederland zet in op drie resultaatgebieden: 1) het vergroten van de waterproductiviteit in de landbouw; 2) verbeterd stroomgebied beheer en veilige delta's; en 3) het vergroten van toegang tot drinkwater, sanitatie en hygiëne (WASH). Het Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft in 2013 werk gemaakt van een actieve betrokkenheid van en samenwerking met en tussen bedrijven, NGO's, kennisinstellingen en andere departementen. Nederland stelt duurzaamheid, gender en klimaat centraal opdat de resultaten van de inzet beklijven en de Nederlandse watersector zich kan onderscheiden.

In Bangladesh, Benin, Ghana, Indonesië, Jemen, Kenia, Mali, Mozambique, Palestijnse Gebieden, Rwanda en Zuid-Soedan is water als speerpunt opgenomen in de meerjarige strategische plannen van de ambassade.

Voortgang wereldwijd

Toenemende samenwerking als antwoord op groeiende waterschaarste

Door bevolkingsgroei, industrialisatie, verstedelijking en intensivering van de landbouw stijgt de vraag naar (schoon) water en groeit de afvalwaterproblematiek. Klimaatverandering veroorzaakt veranderde weerpatronen waardoor zowel overstromingen als droogte vaker voorkomen. Steeds meer mensen ondervinden problemen met beschikbaarheid en kwaliteit van water. Dit heeft ook gevolgen voor voedselzekerheid en economische ontwikkeling. Het *World Economic Forum* heeft in 2013 watervoorziening als tweede grootste mondiale bedreiging benoemd in termen van invloed die toenemende waterschaarste kan hebben op samenlevingen. Omdat in grote delen van de wereld sprake is van ondeugdelijk waterbeheer en een ongelijke toegang tot water, zal beter moeten worden samengewerkt tussen watergebruikers. Binnen stroomgebieden moeten afspraken worden gemaakt over het gebruik van water en prioriteiten worden gesteld bij de verdeling ervan. Dit vindt in toenemende mate plaats op verschillende niveaus: lokaal (bijvoorbeeld in Lake Naivasha, Kenia), nationaal (bijvoorbeeld in het stroomgebied van de Oueme rivier in Benin) en internationaal (bijvoorbeeld in de Nijlregio). Ook wordt meer samengewerkt met de landbouwsector, waar verreweg het meeste water wordt gebruikt (70% van de totale waterconsumptie). Verschillen in waterproductiviteit zijn enorm; zo gebruikt Mozambique in vergelijking met Ethiopië 7x de hoeveelheid water per ton geproduceerde mais.

Toegang tot drinkwater on track, sanitatie blijft achter; ongelijkheid blijft grootste uitdaging

Het verbeteren van de toegang tot veilig drinkwater en verbeterde sanitaire voorzieningen is onderdeel van de internationaal afgesproken Millennium Doelstellingen (MDG's). In 2012¹ kregen 92 miljoen mensen toegang tot veilig drinkwater en 68 miljoen mensen toegang tot sanitaire voorzieningen. In 2012 waren er wereldwijd nog steeds 748 miljoen mensen zonder toegang tot veilig drinkwater en 2,5 miljard mensen zonder goede sanitaire voorzieningen. Er bestaan grote verschillen tussen landelijke en stedelijke gebieden. 90% van de mensen zonder goede voorzieningen woont op het platteland. In 2013 heeft de Plaatsvervangend Secretaris Generaal van de VN opgeroepen tot extra inzet op sanitatie.

¹ Dit zijn de meest recente gegevens van de Verenigde Naties (VN).

In de aanloop naar de post-2015 duurzame ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) is mede door Nederlands leiderschap en in samenwerking met VN- en maatschappelijke partners een nieuwe brede waterdoelstelling op de mondiale agenda gezet. Het gastheerschap van Nederland voor Wereld Water Dag in Den Haag, waar partijen bijdragen leverden voor de post-2015 ontwikkelingsagenda op het gebied van water, heeft hier aan bijgedragen.

Voortgang Nederlandse bijdrage

De belangrijkste bijdrage van Nederland aan de watersector betrof de voorzieningen die tot stand kwamen op het gebied van drinkwater, sanitatie en hygiëne: 2,5 miljoen mensen kregen met Nederlandse ondersteuning toegang tot sanitaire voorzieningen en 2,1 miljoen mensen tot veilig drinkwater. In 10 landen werd bijgedragen aan verbeterd waterbeheer; zo nam in Jakarta dankzij inzet van Nederlandse expertise voor 1,6 miljoen mensen het risico van overstromingen af. In 2013 werd de *Disaster Risk Reduction Facility* opgericht, die Nederlandse waterexpertise beschikbaar stelt bij watergerelateerde rampen. In 10 grensoverschrijdende stroomgebieden met een totale bevolking van 890 miljoen mensen werd de samenwerking tussen oeverstaten ondersteund. Op het raakvlak van water en voedsel werden de eerste programma's gefinancierd die zich richten op het verhogen van de waterproductiviteit in de landbouw.

1) Het vergroten van waterproductiviteit in de landbouw.

Dit resultaatgebied heeft als doel om de voedselproductie te vergroten, bij gelijkblijvend (of lager) waterverbruik door de landbouw (*more crop per drop*). Efficiënter watergebruik is een belangrijk middel om de groeiende mondiale waterschaarste het hoofd te bieden. In 2013 zijn een aantal nieuwe activiteiten gestart. Enkele programma's die binnen deze doelstelling passen, waren al eerder van start gegaan, zoals een programma in de Senegaldelta dat bijgedragen heeft aan efficiënter watergebruik en hogere productiviteit van 14.000 ha. landbouwgrond met het herstel van een 40 km lang irrigatiekanaal. Met Nederlandse steun helpt het *International Fund for Agricultural Development* (IFAD) kleinschalige boeren zich wereldwijd aan te passen aan klimaatverandering. In dit kader zijn in 2013 12.000 huishoudens geholpen. Eind 2015 vindt opschaling plaats naar 100.000 huishoudens. Nederland startte in 2013 met 2 regionale programma's waar efficiënt watergebruik een belangrijke doelstelling is. In de Sahel (Mali, Niger, Burkina Faso) en de Hoorn van Afrika (Ethiopië, Kenia) zal het *World Agroforestry Centre* (ICRAF) vanaf 2014 met Nederlandse ondersteuning in 5 jaar tijd 500.000 ha. geërodeerde grond geschikt maken voor de landbouw en de waterproductiviteit met 50% verhogen.

In Indonesië werd samengewerkt met de *Asian Development Bank* waarbij voor 27 gebieden plannen voor verbeterd beheer van irrigatiesystemen in uitvoering werden gebracht. Het bestuur van de opgezette *Water User Associations* bestaat voor 21% uit vrouwen (doel 15% in 2015). Het *Office du Niger* in Mali boekte in 2013 een verbetering van waterproductiviteit van 9.000m³/ha. naar 8.000m³/ha. en mede als resultaat daarvan een verhoging van de rijstproductie van 7 ton/ha. naar 8 ton/ha.; een efficiëntieverbetering van ca. 15%. In Jemen is in samenwerking met de Wereldbank gestart met het verbeteren van de waterproductiviteit in het Sana'a stroomgebied en is in samenwerking met Nederlandse kennisinstellingen en bedrijven een databank ontwikkeld die gebruikt wordt door overheid en boeren om waterproductiviteit te verhogen.

Om wereldwijd te kunnen komen tot een hogere waterproductiviteit ontwikkelt Nederland sinds 2013 in samenwerking met de FAO, UNESCO-IHE en het *International Water Management Institute* (IWMI) een programma dat waterproductiviteit meetbaar maakt en gegevens daarover wereldwijd vrij beschikbaar stelt. Dit helpt boeren en andere betrokkenen om water efficiënter te gebruiken en stelt overheden in staat om waterproductiviteit te monitoren, beleid te formuleren en actie te ondernemen.

2) Verbeterd stroomgebied beheer en veilige delta's

Verbeterd waterbeheer in stroomgebieden en delta's vergt bereidheid van alle watergebruikers om samen te werken, maar ook voldoende capaciteit om plannen te kunnen maken. Nederland ondersteunde in 2013 verbeterd waterbeheer in 10 landen: Bangladesh, Benin, Indonesië, Jemen, Kenia, Mali, Mozambique, Palestijnse Gebieden, Rwanda en Zuid-Soedan. In Bangladesh werd gestart met het *Bangladesh Delta Plan 2100*. In Benin werd het beheerplan goedgekeurd voor de belangrijke Oueme rivier. In Indonesië werden de beheerplannen voor 6 rivieren op Java goedgekeurd en in Jakarta nam dankzij inzet van Nederlandse expertise voor 1,6 miljoen mensen het risico van overstromingen af. In Kenia (Naivasha) groeide de betrokkenheid van het bedrijfsleven (waaronder Nederlandse bloemenkwekers) bij het beheer van *Lake Naivasha*. Zij betaalden mee aan de vergoeding voor 1.285 boeren die bovenstrooms maatregelen troffen, onder andere om erosie tegen te gaan. Mozambique ontwikkelde met Nederlandse steun een programma voor wederopbouw voor de door zware overstromingen getroffen Limpopo en Zambezi Vallei en maakte een masterplan om de stad Beira beter te beschermen tegen de risico's van overstromingen door klimaatverandering.

Indonesië: 1,6 miljoen mensen beschermd tegen overstromingen

De voortgang in Jemen, Palestijnse gebieden en Zuid-Soedan bleef achter bij de planning als gevolg van de instabiele politieke situatie in deze landen.

Water, Veiligheid en Rechtsorde: Een door UNESCO-IHE georganiseerde conferentie in Khartoem bracht 120 water experts van Egypte, Ethiopië, Soedan en Zuid-Soedan bijeen om te praten over de toekomst van de Nijl. Daarbij werd de 'Khartoem declaratie' aangenomen, waarbij alle aanwezige staten verklaarden verder te willen samenwerken aan het gezamenlijke beheer van het stroomgebied. Met het oog op de toenemende spanning over het beheer van de Nijl, een belangrijke stap.

Ook in 2013 steunde Nederland samenwerking binnen grensoverschrijdende stroomgebieden. Niet alleen in de grote rivieren als Ganges/Brahmaputra, Mekong, Nijl, Senegal en Zambezi, maar ook in kleinere als de Incomati en Maputo (Mozambique/Swaziland/Zuid-Afrika), de Mara (Kenia/Tanzania) en de Mono rivier (Benin/Togo). Deze samenwerking is van invloed op het leven van ruim 890 miljoen mensen in totaal 36 landen. Het niveau van samenwerking verschilt sterk per rivier. In het Nijl stroomgebied heeft Nederland met geld en expertise bijgedragen aan het *Nile Basin Initiative*. Dit heeft geleid tot investeringen door overheden ter waarde van bijna USD 1,1 miljard in waterinfrastructuur (waterkracht en irrigatie). Een voorbeeld hiervan is het 80 MW *Rusumo Falls* waterkracht project dat Rwanda, Burundi en Tanzania gezamenlijk hebben ontwikkeld. Deze investeringen verbeteren de water-, energie- en voedselzekerheid van 4,2 miljoen mensen.

Verbeterde watersamenwerking bij 10 grensoverschrijdende rivieren

Het Nederlandse instituut UNESCO-IHE heeft in 2013 in totaal 701 mensen opgeleid, inclusief MSc en PhD studenten, waarvan 596 uit ontwikkelings- en transitielanden. Bijna 40% is vrouw. In samenwerking met het *United Nations Development Programme* (UNDP) zijn via *Cap-Net* in 2013 met ondersteuning van dit ministerie en andere donoren 2.252 mensen uit 78 landen, waarvan 1.226 mannen en 1.026 vrouwen getraind in geïntegreerd waterbeheer. Het *Global Water Partnership* (GWP) heeft het

netwerk van 84 *National Water Partnerships*, in onder andere 11 Nederlandse partnerlanden, verder uitgebouwd.

Water en veiligheid: In 2013 is de *Dutch Disaster Risk Reduction Facility* opgericht. Hiermee kan Nederland snel reageren op specifieke verzoeken om inzet van Nederlandse waterexpertise na watergerelateerde rampen of ter voorkoming daarvan. In 2013 zijn in dit kader de voorbereidingen afgerond voor de uitvoering van een nationale strategische waterstudie in Myanmar. Tevens zijn voorbereidende analyses gemaakt voor China, Mauritanië en Marokko in verband met overstromingen in deze landen.

In het kader van de inzet op waterdiplomatie heeft Nederland een informele groep geïnitieerd van EU landen die zich inzetten voor uitbreiding van het lidmaatschap van het waterverdrag van de *United Nations Commission for Europe* (UNECE) en de inwerkingtreding van het VN waterlopenverdrag.

3) Water Sanitatie en Hygiëne (WASH)

Nederland helpt 2,1 miljoen mensen aan veilig drinkwater en 2,5 miljoen aan sanitaire voorzieningen

Met Nederlandse inzet hebben in 2013 2,1 miljoen mensen toegang gekregen tot veilig water en 2,5 miljoen mensen tot sanitaire voorzieningen. Zowel centrale programma's (UNICEF, WASH-alliantie en *Water Supply and Sanitation Collaborative Council*, WSSCC), als programma's van de ambassades met de overheden van Benin, Mozambique en Ghana en partners als BRAC in Bangladesh, Simavi in Indonesië en UNICEF in Ethiopië, hebben hier aan bijgedragen. Het merendeel (90% voor water en 95% voor sanitatie) van de bereikte mensen woont op het platteland (motie Wiegman²). Met de huidige voortgang is Nederland goed op weg om de sanitatiedoelstelling (25 miljoen mensen in de periode 2011-2015) te halen. Om de drinkwaterdoelstelling van 25 miljoen mensen te halen in 2018 zullen extra committeringen voor nieuwe programma's noodzakelijk zijn.

Specifieke aandacht voor armste huishoudens

De toegang tot drinkwater en sanitatie van arme huishoudens blijft achter en ongelijkheid blijft een belangrijk aandachtspunt bij toegang tot basisvoorzieningen. Voor een aantal belangrijke programma's zijn daarom de effecten op de allerarmsten in beeld gebracht (motie van der Staaij c.s.³). Er zijn speciale interventies gestart om arme huishoudens beter te bereiken. Via het *Frisian Urban Sanitation Programme* (FUSP-II) in Mozambique zijn ruim 1.000 kwetsbare huishoudens in stedelijke gebieden voorzien van goede sanitaire voorzieningen. In Bangladesh (via het *Char Development and Settlement Project* en IFAD in samenwerking met de overheid van Bangladesh) werden in de kustgebieden 540.000 arme en moeilijk bereikbare huishoudens voorzien van sanitaire voorzieningen. Veel aandacht wordt hierbij besteed aan de robuustheid van de voorzieningen in gebieden die frequent door overstromingen worden getroffen. Klimaatverandering zal deze problematiek verergeren.

9 miljoen mensen kregen hygiëne voorlichting

Toegang tot nieuwe voorzieningen moet gepaard gaan met hygiënisch gebruik ervan. Dit vereist gedragsverandering. Ruim 9 miljoen mensen zijn via publiekscampagnes en gerichte voorlichting op het gebied van hygiëne bereikt.

² Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 32605 nr. 80

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 33625 nr. 26

Gelijke kansen voor vrouwen en meisjes dankzij aandacht voor *Menstrual Hygiene Management*

Water en SRGR: De *Water Supply and Sanitation Collaborative Council* (WSSCC) doorbreekt het taboe rond *Menstrual Hygiene Management (MHM)* en maakt het onderwerp bespreekbaar voor de bevolking. Op publieke plaatsen als scholen, kantoren en klinieken kunnen vrouwen en meisjes op discrete wijze producten zoals maandverband krijgen en deze hygiënisch verwisselen en weggooien. Zo kunnen ze beter deelnemen aan onderwijs en het arbeidsproces, hetgeen een belangrijke bijdrage levert aan een verbeterde positie van vrouwen. In 2013 zijn 1.000 WASH professionals in 11 landen betrokken bij MHM programma's van de WSSCC. In India is MHM in 2013 in het nationale sanitatiebeleid opgenomen nadat WSSCC dit onder de aandacht bracht van parlementariërs.

410 scholen en klinieken voorzien van drinkwater en sanitatie

Watervoorzieningen bij scholen, klinieken, markten en kantoren dragen bij aan betere deelname aan onderwijs en het arbeidsproces, vooral door meisjes. Via het FUSP-II programma in Mozambique, het BRAC programma in Bangladesh, de *Ghana Netherlands Water Partnership* (GNWP) in Ghana en het *Football for WASH* programma met onder andere de KNVB zijn 410 scholen en klinieken voorzien van veilig drinkwater en sanitaire voorzieningen (voor mannen en vrouwen). PLAN in Zambia koppelt watervoorziening op 10 scholen aan voedselzekerheid. Door de beschikbaarheid van water op scholen ook in te zetten voor de verbouw van voedselgewassen kunnen gezonde schoolmaaltijden worden verstrekt. Dit draagt bij aan betere gezondheid van de leerlingen. De verkoop van landbouwproducten genereert tevens inkomen voor de scholen en leerlingen.

Nederland loopt voorop bij toepassing duurzaamheidsprincipes

Duurzaamheid is een belangrijk aandachtspunt bij het vergroten van toegang tot water en sanitatie (moties El Fassed⁴). Om dit beter in programma's te verankeren zijn duurzaamheidsinstrumenten ontwikkeld, zoals de duurzaamheidsclausule in contracten met uitvoerende partners. Het IRC (*International Centre for Water and Sanitation*, Den Haag) heeft deze ervaringen gedocumenteerd en internationaal gedeeld⁵. Er is grote interesse bij partners voor deze instrumenten. PLAN Nederland, UNICEF en WSSCC analyseren nu structureel de duurzaamheid van hun interventies en hebben op basis daarvan hun programma's bijgestuurd. In contracten afgesloten in 2013 met partners als UNICEF en WSSCC is een duurzaamheidsclausule opgenomen; deze garandeert 10 jaar duurzame dienstverlening. Voor alle projecten uit de tweede aanbesteding van Fonds Duurzaam Water (FDW) is monitoring op duurzaamheid (de duurzaamheidscheck) en een duidelijke overdracht van taken, rollen en verantwoordelijkheden na de projectperiode (het duurzaamheidscompact) verplicht gesteld. Ook moeten alle deelnemers voldoen aan de eisen met betrekking tot Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO).

Samenwerking met de Nederlandse watersector

EUR 900 miljoen groei van de export van de Nederlandse watersector

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken werkt nauw samen met het Ministerie voor Infrastructuur en Milieu en de Nederlandse watersector om de kennis en kunde die we in Nederland hebben waar mogelijk in te zetten. De Nederlandse export van de watersector (kennis en technologie) neemt al jaren gestaag toe en bedroeg in 2013 in totaal EUR 7,3 miljard (2010: EUR 6,4 miljard). Bedrijven zien de kansen in ontwikkelingslanden toenemen. Dit blijkt onder andere uit de interesse voor faciliteiten als Fonds Duurzaam Water, waarmee publiek-private partnerschappen worden gestimuleerd.

⁴ Tweede Kamer, Vergaderjaar 2011-2012, 32605, nr. 34 en 33000V, nr. 51

⁵ <http://waterservicesthatlast.wordpress.com/2013/04/10/sustainability-checks-clauses-and-compacts-usaid-and-dgis-lead-the-way/>

Samenwerking met 91 watersectorpartners via centrale programma's

In 2013 is het aantal Nederlandse partners met wie via centraal gefinancierde waterprogramma's wordt samengewerkt toegenomen van ruim 30 naar ruim 90 (19 kennisinstellingen, 38 NGO's, 22 bedrijven en 12 waterschappen en drinkwaterbedrijven). Ook de ambassades zien een sterke toename van het aantal Nederlandse partners in hun waterprogramma's. Het interdepartementale programma Partners voor Water (PvW) heeft Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen in staat gesteld om direct betrokken te raken bij langdurige samenwerking met Bangladesh, Indonesië, Mozambique en Vietnam. De Minister-President heeft de visie van de Nederlandse watersector voor de kustontwikkeling in Jakarta gepresenteerd. Als vervolg hiervan is een gedetailleerd masterplan nu in voorbereiding. Dit masterplan, voor de helft gefinancierd met PvW-middelen, kan in Indonesië op veel bijval rekenen. Via een ondersteuningsprogramma uitgevoerd door het *Netherlands Water Partnership* (NWP) is Nederlandse kennis beschikbaar gemaakt voor ambassades voor de vormgeving en uitvoering van bilaterale waterprogramma's. Tevens zijn in samenwerking met het *Netherlands Water Partnership* (NWP) landenplatforms georganiseerd waar de brede Nederlandse sector in 2013 via bijeenkomsten is geïnformeerd over bilaterale programma's en waar zij contacten kon leggen met potentiële partners in partnerlanden.

Samenwerking met- en tussen sectorpartijen leidt tot betere dienstverlening én financiële hefboomwerking

Omdat Nederlandse drinkwaterbedrijven over veel kennis en ervaring beschikken die relevant is voor waterbedrijven in ontwikkelingslanden, zijn zij in toenemende mate actief in het buitenland. Nederlandse bedrijven helpen hun partners bij het gezond maken van de bedrijfsvoering. Dankzij samenwerking tussen *Vitens Evides International* (VEI) en het lokale drinkwaterbedrijf in Naivasha, Kenia is het aantal uren per dag dat water beschikbaar is toegenomen van 2 tot 6 uur. De NGO WASTE ondersteunt via het FINISH programma in India de ontwikkeling van microkredieten voor sanitatie door microfinanciers en verzekeraars. Daarnaast worden lokaal ook overheidssubsidies gemobiliseerd. Iedere Nederlandse Euro ingezet in dit programma genereert zo 20 Euro aan lokale (private) middelen. Via toegang tot deze financiële diensten wordt elke 3 minuten een nieuwe sanitaire voorziening gerealiseerd door een huishouden (180.000 in totaal tussen oktober 2012 en maart 2014).

In het kader van het *Water Partnership Programme* (WPP) met de Wereldbank en in samenwerking met het NWP zijn delegaties van 4 Afrikaanse hoofdsteden (Maputo, Dar es Salaam, Dakar en Cotonou) ontvangen in Nederland. Zij hebben kennis gemaakt met de Nederlandse benadering van geïntegreerde stedelijke planning in de context van klimaatverandering. Deze Afrikaanse steden verwerken (delen van) de Nederlandse aanpak in eigen waterbeheerplannen. Dit biedt nieuwe kansen voor de watersector.

In 2013 werden de regiegroep en het secretariaat voor het kennisplatform water voor ontwikkeling ingesteld. Dit is gedaan in samenwerking met UNESCO-IHE⁶.

Hoe verder

- Via programma's als Fonds Duurzaam Water worden private partijen gestimuleerd te investeren in de watersector in ontwikkelingslanden. Het ontwikkelen van aantrekkelijke verdienmodellen voor water in deze landen is echter niet eenvoudig en bereidheid van bedrijven om hier in te stappen is beperkt. Indien er bereidheid bestaat tot investeren, worden alle financieringsopties en -instrumenten in kaart gebracht om te kijken welke mogelijkheden er zijn om investeringen tot stand te kunnen brengen.

⁶ <http://www.viawater.nl/>

- Grensoverschrijdend waterbeheer is complex vanuit zowel geopolitieke als institutionele invalshoeken. Nederland zet haar kennis en ervaring in opgedaan met het gezamenlijk beheer van de Rijn, Maas, Eems en Schelde. Het verzamelen van betrouwbare gegevens, ondersteuning van een constructieve dialoog en de opbouw van capaciteit vormen belangrijke stappen in een proces gericht op een verbeterde samenwerking en verbeterd waterbeheer. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de kennis die aanwezig is bij waterschappen, kennisinstellingen, adviesbureaus en NGO's.

Budgettair

In de onderstaande tabel is de realisatie en begroting opgenomen voor het speerpunt water. Ook via bedrijfsleven programma's met een bredere focus zoals ORET en ORIO wordt bijgedragen aan de waterdoelstellingen; deze zijn niet in dit overzicht meegenomen. De verhouding tussen centraal en door ambassades gefinancierde programma's is 43%-57%.

EUR (x 1.000)	Begroting 2013	Realisatie 2013	Begroting 2014	Begroting 2015	Begroting 2016
Departement	44.136	67.309	64.899	61.897	67.737
Ambassades	146.841	90.709	97.262	111.260	120.420
Totaal	190.977	158.018	162.161	173.157	188.157

Resultaten Voedselzekerheid

Ambities

Het Nederlands beleid op het gebied van voedselzekerheid heeft twee doelstellingen. Op korte termijn is het doel het bestrijden van honger en ondervoeding. Op langere termijn is het doel de groeiende wereldbevolking van voedsel te voorzien, tegen een achtergrond van toenemende schaarste. De FAO heeft berekend dat voor de lange-termijndoelstelling (het voeden van 9 miljard mensen in 2050) investeringen in de landbouw in ontwikkelingslanden met 50% moeten stijgen tot ruim USD 200 miljard per jaar. Het bereiken van deze doelen wordt beïnvloed door economische, politieke en sociale stabiliteit, omgekeerd beïnvloedt voedselzekerheid ook die stabiliteit.

Voor voedselzekerheid staat het beleid gericht op de samenhang tussen hulp, handel en investeringen centraal. Succes daarbij kan alleen worden bereikt indien de rollen en verantwoordelijkheden voor alle partners (overheid, private sector, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties) duidelijk zijn. Dit samenwerkingsmodel, internationaal inmiddels bekend als de *Dutch Diamond Approach*, is daarom een centraal onderdeel van de Nederlandse aanpak. Met uitzondering van Jemen werd in 2013 in alle partnerlanden ingezet op voedselzekerheid.

Het beleid gericht op voedselzekerheid kent drie resultaatgebieden: 1) toename van duurzaam geproduceerd voedsel; 2) verbeterde toegang tot voedsel van voldoende kwaliteit; en 3) efficiëntere markten en verbeterd ondernemingsklimaat. Bij de uitvoering van dit beleid werken de ministeries van Buitenlandse en Economische Zaken nauw samen.

Voortgang wereldwijd

De omvang van de uitdaging vraagt om een mondiale aanpak. Het absolute aantal mensen dat chronisch ondervoed is, daalt al enkele decennia en staat volgens FAO schattingen op ruim 800 miljoen. Ondanks deze positieve trend noemt het *Institute for Food Policy Research* (IFPRI) de situatie nog steeds 'serieus', met 19 landen waar de situatie alarmerend of extreem alarmerend is. IFPRI en FAO spreken van een positieve trend richting het bereiken van het millenniumdoel om het percentage ondervoede mensen in ontwikkelingslanden te halveren. Tegelijkertijd stellen zij dat extra inspanningen noodzakelijk zijn, met name gericht op regio's waar extreme honger voorkomt. Nederland zet zich daarom in om ook na 2015 voedsel- en voedingszekerheid als prioriteit te handhaven in de internationale ontwikkelingsagenda.

Het grootste deel van het voedsel wordt lokaal geproduceerd. Er zijn wereldwijd 500 miljoen kleinschalige boerenbedrijfjes die samen 80% van de bevolking in ontwikkelingslanden van voedsel voorzien. Agro-ecologische omstandigheden (ook gezien de invloed van klimaatverandering) zijn vaak ongeschikt, productiemiddelen schieten tekort, markten zijn onbereikbaar en het ondernemingsklimaat is ongunstig. Dit betekent dat een geïntegreerde aanpak nodig is, waarin klimaat, voedselzekerheid, water, grondstoffen, energie en andere publieke goederen in hun samenhang worden benaderd. Internationaal wordt een dergelijke aanpak steeds gangbaarder. Dit blijkt onder meer uit een steeds bredere steun voor de *Zero Hunger Challenge* die de Secretaris Generaal van de VN heeft uitgeroepen.

Voortgang Nederlandse bijdrage

Nederland draagt bij aan positieve mondiale trends zoals groeiende landbouwproductie, afnemende (chronische) ondervoeding en een private sector die meer verantwoordelijkheid neemt. Dankzij steun aan programma's die gericht zijn op verhoging van voedselproductie, is deze in absolute termen toegenomen. De relatief nieuwe inzet op de kwaliteit van voeding vertaalt zich in meerdere initiatieven, zowel in ambassadeprogramma's als in mondiale netwerken. De (Nederlandse) private sector, als belangrijke producent van voedsel, speelt hierbij een belangrijke en positieve rol. Mede dankzij de constructieve samenwerking met bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties kan steeds beter ingespeeld worden op het wegnemen van barrières in voedsel- en waardeketens. De meerwaarde van de overheid zit hierbij onder meer in het inzichtelijk maken en helpen beperken van risico's. Deze meerwaarde is het grootst in fragiele staten en fragiele regio's.

Het effect van de Nederlandse inzet wordt gemeten aan de hand van indicatoren die corresponderen met de drie resultaatgebieden. Aggregatieproblemen in de rapportage zijn echter nog niet overwonnen (zie tekstbox).

Appels en peren en het probleem van aggregeren: Ambassades en partners rapporteren voortgang van de programma's gericht op voedselzekerheid, variërend van bemoedigende signalen aan het begin van een traject tot harde cijfers over verhoogde productie of huishoudinkomens. Zo leidde in Bangladesh een gecombineerd waterbeheer/landbouwproductie project op ingepolderd land tot een negen keer hogere visproductie. In dit zelfde project steeg de rijstproductie met 10% in meerdere districten, die van groenten met 37% en melk met 76%. Het geheel leidde tot 50% inkomens verbetering. 30.000 boerinnen breidden hun productiecapaciteit uit. In Uganda zijn twee belangrijke contracten afgesloten met Nederlandse bedrijven voor koelsystemen, waarvan verwacht kan worden dat dit een positief effect op de melkproductie zal hebben. In Benin is 6.000 hectare productief land ontsloten met wegen, wat via *cash for work* (sociaal vangnet) duizenden huishoudens minder voedsel-onzeker maakt. Verschillende voeding-relevante programma's onder resultaatgebieden 1 en 3 rapporteren verhoogde landbouwproductie, meer bereikte huishoudens, of verhoogd inkomen.

Kortom, er is weinig twijfel over de impact van de programma's, maar de optelsom van appels en peren (of zonnebloempitten en aardappelen) is niet altijd eenvoudig, net zo min als vertaling naar bereik of impact. Resultaatmeting en -aggregatie is een veld in ontwikkeling.

30.000 boerinnen
breidden hun
productiecapaciteit uit

Nederland voorzitter
mondiaal comité
voedselzekerheid

Sinds 2013 zit Nederland het belangrijkste mondiale beleidsbepalende orgaan op het gebied van voedselzekerheid voor (het VN *Committee on World Food Security - CFS*), met daarin participatie van het maatschappelijk middenveld en de private sector. Recente successen zijn de *Voluntary Guidelines on Land Tenure* en de *Principles on Responsible Agricultural Investment*. Dankzij deze afspraken worden de rechten van landbezitters en landgebruikers beter beschermd, maar wordt ook op meer verantwoorde manier omgesprongen met natuurlijke hulpbronnen, milieu en biodiversiteit. Ze bieden handvatten om investeerders en overheden aan te spreken op hun verantwoordelijkheden.

Innovatie en kennis zijn essentieel om de productiviteit in de landbouw te versterken. Het *Food & Business Knowledge Platform* is met een consortium van Nederlandse partijen van start gegaan⁷. Via NWO-WOTRO is een tweetal programma's gelanceerd met het oog op mondiale en lokale kennisontwikkeling en -toepassing, het *Global Food Challenges* program en het *Applied Research Fund*. Hiervoor zijn ook subsidies

⁷ www.knowledge4food.net

beschikbaar gesteld voor innovatieve en duurzame oplossingen die direct toepasbaar zijn in de praktijk en ten goede komen aan de meest kwetsbare mensen.

1) Toename van duurzaam geproduceerd voedsel

Multiplier effect door investeringen in landbouwkundig onderzoek

De kloof tussen de huidige en potentiële voedselproductie is vooral in ontwikkelingslanden groot. Ontwikkeling en verspreiding van landbouwkundige kennis is een belangrijk middel om dit gat te dichten. Nederland steunt daarom de *Consultative Group for Agricultural Research* (CGIAR). Het multiplier effect van deze investering is groot: elke geïnvesteerde Euro levert gebruikers van deze landbouwkundige kennis (vooral boeren) ongeveer 9 Euro op. Concreet heeft de CGIAR onder andere bijgedragen aan de verbetering van voedselsystemen in de Hoorn van Afrika. Ondanks de terugkerende periodes van droogte, is er de afgelopen jaren voortgang geboekt op de volgende zaken:

Vertienvoudiging van de rijstproductie door introductie nieuwe soorten

- Nieuwe rijstvariëteiten: De introductie van nieuwe rijstsoorten heeft in een aantal landen in Afrika, geleid tot een vertienvoudiging van de productie in 4 jaar tijd. Deze door het *Africa Rice Center* en het *International Rice Research Institute* ontwikkelde nieuwe soorten zijn beter bestand tegen ziektes, droogte en klimaatverandering.
- Verbetering veeteelt: Het *International Livestock Research Institute* werkt samen met lokale gemeenschappen aan genetisch materiaal dat traditioneel gehouden geiten sterker en vruchtbaarder maakt.
- Agroforestry: Dankzij onderzoek van het *World Agroforestry Center* weten we dat het planten van mais onder bepaalde boomsoorten de opbrengst verhoogt van 2 naar 5 ton per hectare.
- Planningsinformatie: Voor Ethiopië is vastgesteld dat de maisoogst met 37% kan worden verhoogd als gebruik wordt gemaakt van een aangepaste landbouwmethode. Dit kan dankzij de door IFPRI ontwikkelde *AgriTech Toolbox* waarmee kan worden bepaald welke landbouwmethode het meest effectief is.

Multiplier van 20 voor investeringen in Niger door solide risico analyse

Een nieuwe methodologie van risico's inschatten komt de kwaliteit van het landbouwbeleid ten goede. In die methode worden alle relevante risico's meegenomen, zoals volatiliteit, onzekerheden in markten, overstromingen, droogte, klimaatsverandering, conflicten en ziektes. Dit geeft landen een compleet beeld van de hoogste risico's en daaraan gerelateerde economische kosten. Deze methodologie is ontwikkeld door het *Agricultural Risk Management Team* (ARMT) van de Wereldbank. Het voor Niger ontwikkelde *Agricultural Risk Management Program* (AIDP) vormt de basis voor een Wereldbank lening van USD 116 miljoen bovenop de eigen investeringen. Deze lening wordt gebruikt voor investeringen in de landbouw en voedselproductie en kon worden verstrekt dankzij de initiële Nederlandse investering van USD 5 miljoen. In dit voorbeeld heeft de bijdrage dus een *multiplier* van ruim 20. In Kenia legde ARMT de basis voor grootschalige ontwikkeling van verzekeringsproducten in de veeteeltsector. Ook hierdoor komt er meer geld beschikbaar voor investeringen in de landbouw.

Vanuit de Faciliteit Duurzaam Ondernemen en Voedselzekerheid (FDOV) zijn in 2013 27 nieuwe publiek-private partnerschappen tussen Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties tot stand gekomen. Deze publiek-private partnerschappen zullen een belangrijke innoverende rol gaan spelen in de landen. Voorbereidingen zijn getroffen om investeringen te kunnen doen, zoals in demonstratieboerderijen en in samenwerking met lokale partners. In Indonesië is het partnerschap met FrieslandCampina voor verbetering van de kleinschalige melkveehouderij een belangrijk nationaal voorbeeld van publiek-private samenwerking.

Voedselzekerheid en klimaat: Klimaatverandering leidt tot droogte, extreem weer en biodiversiteitsverlies en heeft zodoende een negatief effect op de mondiale voedselzekerheid. Vooral arme landen zullen hard geraakt worden door hun beperkte vermogen zich aan te passen en/of meer voedsel te importeren. Klimaatadaptatie is daarom een essentieel en integraal onderdeel van de Nederlandse inzet op voedselzekerheid.

Via het *Agricultural Smallholder Adaptation Programme* van IFAD worden tienduizenden kleine boeren ondersteund bij de benodigde aanpassingen ten aanzien van klimaatverandering. In 2013 werden projecten gestart in Rwanda (32.400 huishoudens) en Jemen (176.000 huishoudens). In Ethiopië, Oeganda, Mozambique en Zuid-Soedan werd het programma *Seeds for Resilience* gestart waarbinnen gewerkt wordt aan de ontwikkeling en distributie van klimaatbestendige plantenrassen. Ook *Geodata for Agriculture and Water (G4AW)* is in 2013 van start gegaan en beoogt drie miljoen voedselproducenten in ontwikkelingslanden van data (inclusief klimaatinformatie) te voorzien om hun productie te ondersteunen. Tenslotte doet de *Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR)* landbouwkundig onderzoek om de gevolgen van klimaatverandering in beeld te brengen.

2) Verbeterde toegang tot voedsel van voldoende kwaliteit

De nieuwe Nederlandse inzet om de kwaliteit van voedsel te verbeteren is in 2013 nader uitgewerkt. In Bangladesh, Burundi, Ethiopië, Indonesië, Mozambique en Rwanda zijn samenwerkingsrelaties aangegaan met UNICEF, de *Global Alliance for Improved Nutrition (GAIN)* en *Scaling Up Nutrition (SUN)*. Deze strategische inzet van UNICEF en GAIN gebeurt complementair aan ambassadeprogramma's in Mozambique, Ethiopië, Rwanda en Burundi. Via UNICEF wordt lokale capaciteit versterkt om betere toegang tot voedsel van voldoende kwaliteit te bevorderen. Via GAIN worden marktoplossingen gerealiseerd zoals het verrijken van basisvoedsel met zink en vitamine A, die de kwaliteit van voedsel verhogen in Mozambique, Ethiopië, Indonesië en Bangladesh.

Naast bovenstaande strategische inzet is in 2013 een aantal publiek-private partnerschappen gestart in Afrikaanse landen. Nederlandse bedrijven werken samen met zuidelijke partners aan betere voeding, onder meer voor jonge moeders en kinderen. Zo worden in Kenia, onder de paraplu van het *Amsterdam Initiative against Malnutrition (AIM)*, veilig en betaalbaar drinkwater beschikbaar gesteld en voeding en verbeterde hygiëne voor families met lage inkomens. In Zuid-Afrika werken Nederlandse bedrijven en de Wageningse Universiteit samen aan verbetering van distributiesystemen, zodat lokaal geproduceerde producten vers de consument bereiken. De hiervoor opgezette coöperaties zorgen er voor dat boeren kunnen beschikken over goede productiemiddelen zoals zaaizaad.

3) Efficiëntere markten en verbeterd ondernemingsklimaat

De private sector speelt een grote rol bij het bereiken van voedselzekerheid. Om de keten van producent tot consument goed te laten functioneren zijn efficiënte markten van belang. Daarom wordt geïnvesteerd in verbetering van het ondernemingsklimaat, zodat het bedrijfsleven haar bijdrage kan leveren.

In 2013 hebben via Nederlandse programma's in totaal ruim 3 miljoen boer(inn)en en ondernemingen hun bedrijf verbeterd door kennisoverdracht en innovatie, verbeterde (handhaving van) wet- en regelgeving en financiële dienstverlening. Naast investeringen in het menselijk kapitaal is geïnvesteerd in fysieke infrastructuur, zoals verbetering van het wegennet op het Rwandese platteland.

Een goed voorbeeld is het landrechtenprogramma. Land(gebruiks)rechten zijn een belangrijke voorwaarde voor lokale voedselproductie en agrarische bedrijvigheid. Nederland heeft in 2013 de kennis over en de aandacht voor deze rechten een sterke

Voor ruim 3 miljoen boer(inn)en en bedrijven zijn de ondernemingsomstandigheden verbeterd

Ruim 1,6 miljoen *land titles* uitgegeven

stimulans gegeven door de tweede fase van het *Global Land Tool Network (GLTN)* te financieren. Hiermee worden landen geholpen bij het naar de praktijk vertalen van land(gebruiks)rechten, vooral gericht op armen en vrouwen. Met steun van de ambassades zijn in Benin, Burundi, Mozambique en Rwanda in totaal ruim 1,6 miljoen *land titles* uitgegeven, waarvan een kwart aan boerinnen. Hierdoor wordt direct bijgedragen aan het verminderen van de bestaande ongelijkheid.

160.000 nieuwe banen gecreëerd

Een verbeterd ondernemingsklimaat leidt tot toename van bedrijvigheid en daarmee tot werkgelegenheid. De groei van het aantal banen is dus een goede indicator voor succes. Werk is een belangrijke factor ter bevordering van meer gelijkheid. Nederlandse programma's hebben in totaal minstens 160.000 nieuwe, duurzame banen gecreëerd binnen het lokale midden- en kleinbedrijf.

2013 was het eerste volledige jaar waarin het private sector loket van het *Global Agriculture and Food Security Program (GAFSP)* operationeel was. Na een succesvolle lancering in Nederland van het door de Wereldbank beheerde programma kwamen voorstellen voor financiering in aanmerking die niet voor reguliere mechanismen kwalificeren. Hierdoor werd geïnvesteerd in moeilijk toegankelijke gebieden of risicovolle sectoren. In 2013 werden met deze investeringen 300.000 boeren en 104.000 boerinnen bereikt en 3.100 nieuwe banen gecreëerd, waarvan 1.100 banen voor vrouwen. Het hefboomeffect van de Nederlandse bijdrage aan dit fonds was groot. Met USD 20 miljoen werd ruim USD 135 miljoen aan bijdragen van derden gegenereerd, waarvan USD 67 miljoen van private investeerders.

Hoe verder

- Op het moment van schrijven van deze brief wordt samen met de staatssecretaris van Economische Zaken gewerkt aan een actualisering van het beleid gericht op voedsel- en voedingszekerheid. Dit gebeurt op basis van uitvoerige consultatie van onze partners en de resultaten uit deze rapportage. Uitdagingen liggen onder meer in verhoging van de inclusiviteit (m.n. vrouwen), het verbreden van de agenda gericht op hulp, handel en investeringen en de raakvlakken met andere internationale publieke goederen als klimaat, water, energie en biodiversiteit. Daarom wordt ook samengewerkt met het ministerie van Infrastructuur en Milieu.
- Afgezet tegen de totale omvang van de mondiale uitdaging is de financiële armslag van Nederland per definitie bescheiden. Bij het betrekken van anderen gaat het om de keuze voor het meest efficiënte kanaal met de grootste impact. Nederlandse topsectoren, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties beschikken in dit opzicht internationaal over een goede naam en bewezen meerwaarde, individueel en in onderlinge samenwerking. Daarom zet Nederland met name in op deze partnerschappen.

Budgettair

De in deze rapportage genoemde resultaten zijn primair geboekt binnen programma's die vallen onder artikel 2.1 van de begroting van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking. Resultaten op het speerpunt voedselzekerheid worden daarnaast bereikt door een veelheid aan interventies buiten dit bergotingsartikel. Ook via programma's voor noodhulp, water, multilaterale samenwerking en private sector ontwikkeling wordt bijgedragen aan voedselzekerheid. Daarnaast wordt samengewerkt met de ministeries van Economische Zaken, Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Infrastructuur en Milieu.

De verhouding tussen centraal en door ambassades gefinancierde programma's onder dit artikel is 61%-39%.

EUR (x 1.000)	Begroting 2013	Realisatie 2013	Begroting 2014	Begroting 2015	Begroting 2016
Departement	184.113	207.061	160.935	162.982	177.549
Ambassades	118.992	133.229	138.177	140.813	151.246
Totaal	303.105	340.290	299.112	303.795	328.795

Resultaten Seksuele en Reproductieve Gezondheid en Rechten

Ambities

De doelen voor 2013 voor het speerpunt Seksuele en Reproductieve Gezondheid en Rechten (SRGR) waren ambitieus: 1) een toename van kennis en keuzevrijheid van jongeren over hun seksualiteit; 2) verbeterde toegang tot aidsremmers, voorbehoedsmiddelen en andere levensreddende middelen; 3) betere publieke en private gezondheidszorg tijdens zwangerschap en bevalling, inclusief veilige abortus; en 4) meer respect voor seksuele en reproductieve rechten van mensen aan wie deze rechten wordt onthouden. Daarnaast richtte Nederland zich in 2013 op het tegengaan van kindhuwelijken en de inbedding van SRGR in de post-2015 agenda.

Ook hebben de ambassades in acht van de vijftien partnerlanden een programma gericht op SRGR. Dit zijn Bangladesh, Benin, Burundi, Ethiopië, Ghana, Jemen, Mali en Mozambique.

Voortgang wereldwijd

Goede voortgang op doelen

Over de millenniumdoelen voor seksuele en reproductieve gezondheid zijn wereldwijd positieve ontwikkelingen te melden. Moedersterfte is gedaald, meer mensen hebben toegang tot medicijnen en vaccins en het aantal bevallingen onder deskundige begeleiding is toegenomen. Het gebruik van moderne anticonceptie blijft echter gelijk. Er is een grote ongelijkheid te zien tussen landen, maar ook binnen de landen zelf, in de toegang tot voorbehoedsmiddelen, medicijnen en zorg.

Moedersterfte daalde met 45% tussen 1990 en 2013, al is dat nog ver verwijderd van de doelstelling om moedersterfte met 75% te reduceren in 2015. Ook op het gebied van hiv/aids is er goede voortgang. In 2013 kregen 2,3 miljoen meer mensen toegang tot aidsremmers dan in 2012. De afgelopen drie jaar is het aantal nieuwe hiv-infecties gedaald met 13% tot 2,1 miljoen in 2013, terwijl het aantal aids-gerelateerde sterfgevallen sinds 2005 is gedaald met 35% tot 1,5 miljoen.

Hoewel steeds meer vrouwen voorbehoedsmiddelen gebruiken, blijft het percentage vrouwen met toegang tot anticonceptie wereldwijd stabiel. Dat is vooral een gevolg van demografische groei met een sterke toename van het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd. Er zijn daardoor nog altijd meer dan 220 miljoen vrouwen die voorbehoedsmiddelen willen gebruiken, maar er geen toegang toe hebben.

Motie Van der Staaij c.s.³

Ondanks een wereldwijd goede voortgang op deze SRGR-indicatoren, verhullen de positieve cijfers sociale ongelijkheden als gevolg van de woonomgeving (stad versus platteland) of het opleidings- en inkomensniveau. In 2012 vond bijvoorbeeld 68% van de bevallingen plaats onder deskundige begeleiding, maar in sub-Sahara Afrika en Zuid-Azië bevielden vrouwen in steden twee keer vaker onder medische begeleiding dan vrouwen op het platteland.

Voortgang Nederlandse bijdrage

In 2013 verscheen de beleidsdoorlichting over vijf jaar Nederlands SRGR-beleid in de periode 2007-2012 waarin meer dan EUR 2 miljard werd besteed aan SRGR. De studie geeft een positief oordeel over deze investering. Nederland heeft bijgedragen aan meer kennis onder jongeren over SRGR, grotere beschikbaarheid van anticonceptie en aidsremmers en aan de daling in moedersterfte en sterfte aan hiv/aids. Daarnaast blijft

Nederland een van de weinige landen die zich inzetten om meer controversiële onderwerpen als veilige abortus, toegang tot voorbehoedsmiddelen voor jongeren en de risicogroepen voor hiv-infectie (homomannen, sekswerkers en injecterende drugsgebruikers) internationaal op de agenda te houden.

Mensenrechten en
kindhuwelijken centraal
in 2013

Voor wat betreft mensenrechten en kindhuwelijken richtte Nederland zich in 2013 vooral op de *rechtenkant* van SRGR als onderdeel van het mensenrechtenbeleid en op de rol van SRGR in de post 2015 agenda. Nederland was gastland voor de mensenrechtenconferentie in Noordwijk in juli 2013 die in het teken stond van de review van 20 jaar uitvoering van de *International Conference on Population and Development* (ICPD, Caïro, 1994), met 300 deelnemers uit bijna 130 VN-lidstaten. Beleidsmatig ging de aandacht in 2013 ook uit naar de ontwikkeling van een strategie voor het tegengaan van kindhuwelijken waarvan de uitvoering in 2014 van start is gegaan.

Het kwantificeren van de Nederlandse bijdrage aan toegenomen kennis en keuzevrijheid van jongeren over hun seksualiteit is niet eenvoudig. Wel is gebleken dat Nederlandse programma's een groot aantal jongeren bereiken. De Nederlandse bijdrage aan de verbetering van de gezondheidszorg tijdens zwangerschap en bevalling is substantieel, maar zou nog meer gericht moeten zijn op het wegnemen van sociale ongelijkheden, bijv. tussen stedelijke en plattelandsbevolking en tussen armere en rijkere groepen.

1) Meer kennis en keuzevrijheid van jongeren over hun seksualiteit

Miljoenen jongeren
bereikt

Er zijn meer dan 1,8 miljard jongeren onder de 24 jaar in de wereld, waarvan het overgrote deel in ontwikkelingslanden. In Afrika is zelfs 47% van de bevolking jonger dan 18 jaar. De laatste UNAIDS-gegevens (over 2009-2011) wijzen erop dat de kennis van jongeren over hiv nog altijd laag is voor vrouwen en zelfs licht is gedaald voor mannen. Om die reden investeert Nederland in programma's van VN-organisaties, NGO's en ministeries van gezondheid en onderwijs, die zich richten op jongeren. Daarbij ligt de nadruk op seksuele voorlichting en jeugdriendelijke klinieken voor voorbehoedsmiddelen en seksueel overdraagbare aandoeningen (soa's). Hoewel het lastig is zonder gedegen impactstudies exacte aantallen te noemen, kan veilig worden gesteld dat met Nederlandse financiering miljoenen jongeren zijn bereikt met seksuele voorlichting en voorbehoedsmiddelen. De *International Planned Parenthood Federation* (IPPF) verrichtte bijvoorbeeld meer dan 11 miljoen diensten voor jongeren op het terrein van anticonceptie, soa-testen, veilige abortus en voorlichting. Aan UNFPA-programma's voor hiv-preventie namen bijna 3,3 miljoen jongeren deel. In Bangladesh bereikte het programma *Unite for Body Rights* in 2013 ruim 573.000 jongeren met informatie en behandeling van hiv en soa's.

2) Verbeterde toegang tot voorbehoedsmiddelen, medicijnen, aidsremmers, vaccins en andere producten die een goede seksuele en reproductieve gezondheid bevorderen

Aidsremmers voor 6
miljoen mensen

Nederlandse SRGR-fondsen zijn ingezet voor betere toegang tot aidsremmers, anticonceptie en vaccins. Een belangrijke partner daarbij is het *Global Fund to Fight Aids, TB and Malaria* (GFATM). Vanuit programma's die het *Global Fund* ondersteunt, zijn in 2013 voor 6,1 miljoen mensen aidsremmers beschikbaar gesteld: dat is 47% van alle hiv-geïnfecteerde patiënten die wereldwijd behandeld worden. Daarnaast zijn door financiering vanuit het *Global Fund* 360 miljoen klamboes verspreid en 11,2 miljoen TB-gevallen behandeld.

De *Global Alliance for Vaccines and Immunisation* (GAVI) is de voornaamste partner voor vaccins. In 2013 zijn met GAVI-financiering 48 miljoen kinderen gevaccineerd tegen in Nederland vrijwel overwonnen ziekten als tetanus, difterie, mazelen, rodehond, polio, kinkhoest, hepatitis B, en meningokokken C. Mede door Nederlandse lobby is GAVI in 2013 van start gegaan met vaccinaties tegen het humaan papillomavirus (HPV) dat baarmoederhalskanker veroorzaakt⁸.

Hoewel wereldwijd de toegang tot anticonceptie onvoldoende toeneemt, worden in sommige partnerlanden wel grote sprongen gemaakt. Het percentage vrouwen dat anticonceptie gebruikt steeg bijvoorbeeld in partnerland Ethiopië tussen 2011 en 2013 met ruim 4% naar 33% en in partnerland Burundi met bijna 6% naar 31%. Om toegang tot anticonceptie te vergroten werkt Nederland met UNFPA, NGO's, bedrijven, onderzoeksinstituten en overheden. Een belangrijke partner op dit terrein is de Amerikaanse organisatie PSI die *social-marketing*methoden inzet om voorbehoedsmiddelen op de markt te brengen. Met Nederlandse financiering werkt PSI in 11 Afrikaanse landen, waarmee in 2013 meer dan 500.000 vrouwen ongewenste zwangerschap konden voorkomen.

Voorbehoedsmiddelen: Nederland is de tweede donor van het door UNFPA uitgevoerde *Global Programme to Enhance Reproductive Health Commodity Security (GP-RHCS)*. Dit programma richt zich op grotere beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen en medicijnen voor reproductieve gezondheid. Het programma financiert een derde van alle anticonceptie in de 69 armste landen. Met de voorbehoedsmiddelen die het programma in 2013 heeft aangeschaft, konden 35 miljoen vrouwen zich beschermen tegen ongewenste zwangerschap. Dat zijn er 6 miljoen meer dan in 2012.

3) Betere publieke en private gezondheidszorg tijdens zwangerschap en bevalling, inclusief veilige abortus

Het percentage vrouwen dat minimaal één keer op zwangerschapscontrole gaat is een van de indicatoren onder millenniumdoel 5 (verlaging van moedersterfte). Wereldwijd is op deze indicator veel vooruitgang geboekt, naar 81% in 2013. Het aantal vrouwen dat, in lijn met de WHO-richtlijnen, vier controles heeft, blijft met 52% achter. Betere zorg tijdens zwangerschap en bevalling blijft een aandachtspunt. Hoewel er op mondiaal niveau weinig nieuwe data beschikbaar zijn, zijn er op landenniveau goede resultaten behaald. Dankzij Nederlandse inzet is een groot aantal artsen, verpleegkundigen en verloskundigen getraind, zijn abortuscentra versterkt en gezondheidsverzekeringen voor meer mensen toegankelijk geworden.

Nederland werkt samen met overheden en niet-publieke zorgverleners om de toegang tot en kwaliteit van reproductieve zorg groter te maken. Capaciteitsversterking van artsen, verpleegkundigen en verloskundigen is daarbij van groot belang. In Benin werd in 2013 een begin gemaakt met de institutionele versterking van het nationale opleidingsinstituut voor verpleeg- en verloskundigen vanuit het door de Nuffic beheerde NICHE-programma. *AMREF/Flying Doctors* startte in 2013 met het programma *Staying Alive* dat zich richt op zorg rond zwangerschap en bevalling in Kenia, Malawi en Oeganda. Al in het eerste jaar konden hierdoor bijna 18.000 vrouwen bevallen onder begeleiding van een getrainde vroedvrouw.

Binnen dit resultaatgebied wordt ook aandacht geschonken aan veilige abortus, waarbij nauw wordt samengewerkt met de internationale NGO Ipas die gezondheidswerkers traint in betere abortuszorg. In 2013 steeg het aantal centra dat Ipas ondersteunt van

⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2013-2014, 33625 nr. 75

2.300 naar 3.300. Deze centra bieden niet alleen directe abortushulpverlening aan, maar begeleiden vrouwen ook bij het maken van hun eigen keuzes over anticonceptie. Het is positief dat meer dan 85% van de vrouwen na een abortus te kennen geeft gebruik te willen maken van voorbehoedsmiddelen, een stijging van 18% in vergelijking met 2011.

SRGR en Veiligheid en Rechtsorde in Mali: Als gevolg van de politieke crisis in 2012, stond in Mali de financiering voor gezondheidszorg onder druk. De ambassade zette een innovatief programma op met NGO's die gezondheidsdiensten ondersteunen in samenwerking met het lokale bestuur. Daarnaast financierde de ambassade in de regio Mopti de herstart van gezondheidszorg in districten die tot begin 2013 werden bezet door de opstandelingen. Deze programma's zorgden ervoor dat het gezondheidssysteem zo goed mogelijk kon blijven functioneren, zodat essentiële diensten als vaccinaties en *family planning* konden worden voortgezet.

Inclusieve ziekte-
kostenverzekering

Het *Health Insurance Fund* (HIF) bevordert toegang tot betaalbare ziektekostenverzekering in Afrika en boekt daarmee gestaag vooruitgang. In Kwara State in Nigeria, waar het programma in 2009 is gestart, zijn in 2013 al 125.000 mensen verzekerd. De gouverneur van Kwara State heeft besloten het HIF-model breed in te voeren, inclusief SRGR- en hiv/aidsdiensten. Daarmee komt de verzekering ook beschikbaar voor mensen uit de laagste inkomensgroepen.

4) Meer respect voor seksuele en reproductieve rechten van mensen aan wie deze rechten worden onthouden

Nederland zet zich in
voor taboeonderwerpen

In veel landen zijn seksualiteit, tienerzwangerschappen, kindhuwelijken en hiv/aids nog moeilijk bespreekbaar - en al helemaal als het gaat om taboeonderwerpen rond seksueel en huiselijk geweld, abortus, homoseksualiteit, drugsgebruik en sekswerk. Nederland zet zich evenwel consequent in voor deze meer controversiële zaken en moeilijk bereikbare groepen. Een goed voorbeeld is het programma *Bridging the Gap* dat met Nederlandse financiering via lokale organisaties 517.000 mensen uit de drie risicogroepen voor hiv-infecties (drugsgebruikers, LGBT en sekswerkers) kon begeleiden. Nederland lobbyt ook voor een sterkere rol van VN-organisaties zodat SRGR de aandacht krijgt die het verdient. Dit heeft ertoe geleid dat de WHO in 2013 een *toolkit* heeft gepubliceerd voor hiv- en soa-programma's voor sekswerkers.

Internationale aandacht
voor kindhuwelijken
door Nederlandse lobby

De problematiek van kindhuwelijken kreeg in 2013 ook door Nederlandse lobby internationaal een sterker profiel met twee resoluties die zich uitspreken tegen kindhuwelijken in de Mensenrechtenraad (september) en in Derde Commissie van Algemene Vergadering van VN (november). Ook op landenniveau is er groeiende aandacht, zoals de oprichting in 2013 van de *National Alliance to End Child Marriage* in Ethiopië, waarin de ambassade als lid inhoudelijk actief deelneemt.

Om resultaten te bereiken op het terrein van SRGR ondersteunt Nederland internationale fondsen als het Global Fund (67 miljoen euro) en GAVI (38,7 miljoen euro) en de multilaterale organisaties UNFPA (74,1 miljoen euro), UNAIDS (20 miljoen euro) en WHO (18,9 miljoen euro). In totaal is de multilaterale bijdrage 60% van de SRGR-middelen.

Nederland werkt ook samen met maatschappelijke organisaties (28%), met publiek-private partnerschappen (5%) en met overheden (5%) aan pleitbezorging,

Motie van Dijk c.s.

dienstverlening en productontwikkeling⁹. Voor onderbouwing van het SRGR-beleid wordt ook samengewerkt met onderzoeksinstituten (2%). Dit werd in 2013 geformaliseerd met de oprichting van het Kennisplatform SRGR onder de naam *Share-Net International*, gehuisvest door het KIT¹⁰.

De verhouding tussen centraal en door ambassades gefinancierde programma's is 77%-23%.

Hoe verder

- De goede resultaten op toegang tot aidsremmers, voorbehoedsmiddelen en vaccins bevestigen het belang van een substantiële Nederlandse betrokkenheid bij en financiële bijdrage aan fondsen als GFATM, GAVI en UNFPA.
- Beleid en uitvoering van het Nederlandse SRGR-beleid zullen nog meer oog moeten hebben voor de impact op de armste groepen, vrouwen op het platteland en in conflictgebieden, etnische en seksuele minderheden en jongeren.
- Er is blijvende oppositie tegen de keuzevrijheid van vrouwen en meisjes over moederschap, tegen goede seksuele voorlichting en dienstverlening voor jongeren, tegen abortus en tegen seksuele diversiteit. Daardoor is nog onduidelijk hoe de SRGR-doelstellingen een plaats zullen krijgen in de post-2015 ontwikkelingsagenda. Een belangrijke strategie in het komende jaar is de dialoog met minder voor de hand liggende partners, zoals met het Vaticaan. Ook gaat Nederland nauwer samenwerken met een land als Tunesië dat als Arabisch en merendeel islamitisch land beter is staat is om meer progressieve boodschappen te geven in bijvoorbeeld Mali en Jemen dan het westerse Nederland.

Budgettair

EUR (x 1.000)	Begroting 2013	Realisatie 2013	Begroting 2014	Begroting 2015	Begroting 2016
Departement	296.608	307.156	332.473	302.785	320.924
Ambassades	94.856	92.596	83.401	89.009	95.860
Totaal	391.464	399.752	415.874	391.794	416.784

⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2013-2014, 33625, nr. 81

¹⁰ www.share-netinternational.org

Resultaten Veiligheid en Rechtsorde

Ambities

Nederland wil binnen het speerpunt Veiligheid en Rechtsorde resultaten behalen op de volgende vijf gebieden: 1) veiligheid voor burgers; 2) een functionerende rechtsorde; 3) inclusieve politieke processen; 4) een legitieme en capabele overheid; en 5) vredesdividend via werkgelegenheid en basisvoorzieningen. Centraal staan daarbij de aanpak van onderliggende oorzaken van conflicten en het bevorderen van stabiliteit, inclusiviteit en veiligheid. De keuze van doelen, partners en activiteiten is per land/regio gebaseerd op de lokale context. Interventies richten zich op de partnerlanden Afghanistan, Burundi, Ethiopië, Indonesië, Jemen, Kenia, Mali, Oeganda, Palestijnse Gebieden, Rwanda en Zuid-Soedan, en op de regio's Grote Meren, Hoorn van Afrika (vooral Somalië) en Midden-Amerika¹¹. Het speerpunt Veiligheid en Rechtsorde past binnen de zogenoemde 'geïntegreerde benadering' voor conflictbestrijding. De komst van het Budget Internationale Veiligheid geeft een belangrijke impuls aan deze geïntegreerde benadering, door een intensievere interdepartementale samenwerking in Den Haag.

Voortgang wereldwijd

De wereld is er in 2013 niet vrediger en veiliger op geworden; het aantal conflicten bleef vrijwel gelijk, maar het aantal vluchtelingen en ontheemden nam toe tot 51,2 miljoen mensen, zes miljoen meer dan in 2012. Dit kwam vooral door conflicten in de Centraal Afrikaanse Republiek, Zuid-Soedan, Mali, het oosten van DR Congo, Libië, Somalië en Syrië. Hoewel in de meeste conflictlanden vredesprocessen gaande zijn, was de voortgang hierin over het algemeen teleurstellend.

De internationale gemeenschap werkt, in respons op de wereldwijde spanningen en conflicten, aan effectievere samenwerking op het gebied van politiek, ontwikkeling en veiligheid. De EU heeft bijvoorbeeld, mede door Nederlandse druk, een beleidsrichtlijn over de geïntegreerde benadering gepubliceerd, om daarmee binnen de eigen organisatie de samenhang te vergroten tussen de inspanningen op het gebied van veiligheid, stabiliteit en ontwikkeling.

Internationale georganiseerde criminaliteit is een nieuw thema geworden op de ontwikkelingsagenda. Door de groeiende erkenning van de negatieve effecten van georganiseerde misdaad op ontwikkeling heeft dit thema ook een plaats in de discussies over de internationale ontwikkelingsdoelen na 2015. Nederland levert een actieve bijdrage aan deze discussies.

Voortgang Nederlandse bijdrage

Beleidsdoorlichting: in 2013 verscheen de evaluatie over het Nederlandse fragiele statenbeleid 2005 – 2011. IOB concludeert hierin dat Nederland als relatief kleine speler op het wereldtoneel, steeds selectief en op basis van eigen beleidsprioriteiten heeft geopereerd, maar dat inzet altijd internationaal is afgestemd. Binnen die prioriteiten werd flexibel en soms experimenteel gewerkt, rekening houdend met de lokale context. Uitvoering getuigde van nuchterheid en pragmatisme en bouwde voort op geslaagde praktijkvoorbeelden. IOB concludeert dat Nederland wisselende resultaten heeft geboekt, maar gemiddeld positief scoort en een actieve en zichtbare speler was. De aandachtspunten (theoretische grondslagen, contextanalyse, geïntegreerde aanpak en risicomanagement) zijn ter harte genomen en worden o.a. in het Kennisplatform Veiligheid en Rechtsorde verder uitgewerkt.

¹¹ Het Midden-Amerika Programma (MAP) wordt per 31 december 2015 beëindigd.

Binnen Veiligheid en Rechtsorde programma's en vooral bij wederopbouwprogramma's wordt gestreefd naar samenhang met de andere drie speerpunten, zodat de resultaten van de programma's elkaar versterken. In Burundi wordt bijvoorbeeld rekening gehouden met spanningen tussen bevolkingsgroepen bij programma's die eigendomsrechten vastleggen van (landbouw)grond. Extra maatregelen gericht op voorlichting en conflictoplossing met behulp van lokale leiders moeten voorkomen dat tegenstellingen escaleren.

Veiligheid en rechtsorde en gender: Verschillende programma's besteden aandacht aan het versterken van de rol van vrouwen in de samenleving. Zo heeft het *Multi Donor Trust Fund for South Sudan* (MDTF-SS) bijgedragen aan startersleningen voor vrouwen zodat zij in eigen levensonderhoud kunnen voorzien, worden politievrouwen gerekruteerd en getraind in het kader van programma's in Afghanistan en Burundi en wordt participatie van vrouwen in verkiezingen ondersteund.

Ter ondersteuning van het beleid ontwikkelde het Kennisplatform Veiligheid en Rechtsorde¹², opgericht in 2012, zich tot een forum waar overheid en andere actoren kennis over Veiligheid en Rechtsorde delen en de brug slaan tussen de werelden van praktijk, beleid en kennis. Speciale aandacht gaat uit naar de geïntegreerde benadering, rechtstaatsopbouw en economische ontwikkeling in (post-)conflictlanden.

1) Veiligheid voor mensen

In 2013 zette Nederland in op meer samenhang tussen politieke inzet en ontwikkelingsamenwerking bij de werkzaamheden van de EU in crisisgebieden en op meer samenhang tussen VN- en EU-missies. Robuuste mandaten geven VN vredesmissies de mogelijkheid om alle mogelijk middelen in te zetten ter bescherming van burgers tegen onmiddellijke dreiging van geweld. Nederland pleitte hier al jaren voor. De VN stelde in 2013 zulke mandaten vast voor MONUSCO (DR Congo) en MINUSMA (Mali). Onder internationale belangstelling zette Nederland gendertrainingen voort voor militairen en burgers in EU-, VN-, AU- en NAVO-operaties. Hierdoor raken vrouwenrechten beter ingebed in het werk van vredesmissies. Mede door Nederlandse steun bij capaciteitsopbouw van de politie en de krijgsmacht kon Afghanistan in 2013 de verantwoordelijkheid voor zelfstandig beheer van nationale veiligheid overnemen. Dankzij het Nederlandse *Security Sector Development* programma in Burundi nam het civiel toezicht op de veiligheidssector toe en daalde het aantal gewelddadige incidenten waarbij de politie betrokken was.

Ontmijning: In landen als Afghanistan, Somalië, Libië, Zuid-Soedan en Libanon droeg Nederland via het *Humanitarian Mine Action Programme* van de *UN Mine Action Service* (UNMAS) bij aan het vrijmaken van bijna 7,4 miljoen m² land van mijnen en andere explosieven. Daardoor werden ongelukken voorkomen en kon land worden teruggegeven aan de bevolking voor veilig gebruik voor landbouw, veeteelt en huizenbouw.

2) Een functionerende rechtsorde

In verschillende landen heeft Nederland een bijdrage geleverd aan de opbouw van de rechtsstaat, dat wil zeggen een systeem van goed functionerende juridische instituties die gericht zijn op dienstverlening aan de burger en recht doet aan hun behoeften. Dit doet Nederland door financiële steun te verlenen aan organisaties zoals *International*

Aandacht voor gender
in training en
capaciteitsopbouw

¹² <http://www.kpsrl.org/>

Nieuw justitie-
programma in Mali

Development Law Organization (IDLO), die zich onlangs in Den Haag vestigde en in verschillende landen wereldwijd gespecialiseerde trainingen en capaciteitsopbouwprogramma's uitvoert. In Mali legde het Ministerie van Justitie met hulp van Nederland en andere partners de basis voor een justitieprogramma dat rekening houdt met de lokale omstandigheden en de rol van traditionele rechtspraak. Het mondiale rechtsstaatontwikkelingsprogramma van UNDP, waarin Nederland financieel en inhoudelijk een voortrekkersrol heeft, ondersteunde 24 (post)conflictlanden met rechtshulpprogramma's, mobiele rechtbanken die afgelegen provincies introkken en het bestrijden van seksueel geweld en oorlogsmisdaden. Mede dankzij Nederlandse druk kwam UNDP tot betere samenwerkingsafspraken met het *Department for Peace Keeping Operations (DPKO)* op het terrein van politie, justitie en gevangeniswezen in landen waar VN vredesmissies actief zijn. De eerste ervaringen hiermee, zoals in Somalië, zijn positief.

Betere samenwerking
binnen VN

In Rwanda werd de Nederlandse bijdrage aan de justitiesector opgeschort vanwege Rwandese steun aan M23-rebellen in DR Congo.

Inzet van deskundigen: Met behulp van de *pool* van deskundigen voor Civiele Missie en Verkiezingswaarneming is geïnvesteerd in de opbouw van de rechtsstaat in landen als DR-Congo, Mali en de Palestijnse Gebieden. Deskundigen werden o.a. geplaatst bij de *Sexual Violence in Conflict Unit* en de Stabilisatie-eenheid van MONUSCO, bij het *Somalia Stability Fund* en bij MINUSMA in Mali. Ook werd een senior deskundige op terrein van vervolging en berechting toegevoegd aan de EU-missie in de Palestijnse Gebieden.

3) Inclusieve politieke processen

Vredesprocessen in
prioritaire gebieden en
partnerlanden

Vredesbesprekingen en een politieke dialoog met alle conflictpartijen en de bevolkingsgroepen die slachtoffer werden van geweld, zijn belangrijk voor een duurzame vrede. Het gaat om langdurige processen die nog doorlopen nadat een vredesakkoord is bereikt en een regering van nationale eenheid is opgezet. Nederland droeg in Mali bij aan het vredesproces door steun aan het *United Nations Department of Political Affairs (DPA)*, die onderhandelingen mogelijk maakte tussen overheid en rebellen. Dit leidde tot een voorlopig vredesakkoord. DPA verleende mede dankzij Nederlandse financiering steun bij bemiddeling in de Centraal-Afrikaanse Republiek door de *Economic Commission for the Central African States (ECCAS)*, wat resulteerde in een politiek akkoord en staakt-het-vuren. Nederland vindt het belangrijk dat vrouwen een rol in vredesprocessen spelen. Met Nederlandse steun werden Syrische vrouwen getraind en voorbereid op hun rol in vredesbesprekingen.

Lokaal vredesakkoord Zuid-Soedan: De door Nederland gefinancierde organisaties PAX en *Centre for Humanitarian Dialogue* hebben in 2013 met Zuid-Soedanese mediators de voorbereidende onderhandelingen ondersteund voor het vredesakkoord dat begin 2014 werd gesloten tussen de Zuid-Soedanese overheid en de SSDMA Cobra rebellengroep in de provincie Jonglei. Ondanks het oplossen van dit lokale conflict is er het afgelopen jaar in Zuid-Soedan grootschalig geweld uitgebroken naar aanleiding van tegenstellingen tussen president Kiir en zijn vicepresident Machar.

4) Een legitieme en capabele overheid

IDEA draagt bij aan
onafhankelijke
informatievoorziening
over verkiezingen

Nederland ondersteunt het opbouwen van legitieme overheden via een aantal vaste partners, onder andere het *International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)*. Met Nederlandse steun trainde IDEA wereldwijd meer dan 2.700 mensen in vaardigheden om beter verkiezingen te organiseren en te monitoren. Verder lanceerde IDEA online databestanden die onafhankelijke informatie- en

nieuwsvoorziening over verkiezingen in fragiele staten mogelijk maakte. In acht landen heeft het *Netherlands Institute for Multiparty Democracy* (NIMD) met Nederlandse steun een meerpartijendialoog opgezet om tegenstellingen te helpen overbruggen. Onder meer in Burundi had dit een dempend effect op spanningen tussen oppositie en regering. Nederland werkte ook aan het verbeteren van de integriteit van de publieke sector, via de steun aan *Transparency International* (TI) die normen ontwikkelt, capaciteit versterkt en pleitbezorging verzorgt op het gebied van corruptiebestrijding. TI ontwikkelde mede dankzij Nederlandse steun een methode om integriteit binnen de lokale overheid te bevorderen en een richtlijn om corruptie te bestrijden bij publieke aanbesteding.

5) Vredesdividend: werkgelegenheid en basisvoorzieningen

Ongelijkheid bestrijden door creëren van banen voor arme groepen

Via werkgelegenheidsprogramma's heeft Nederland in een aantal fragiele staten, zoals Zuid-Soedan, Burundi, de Palestijnse Gebieden en Mali de voedselzekerheid bevorderd en economische zelfredzaamheid vergroot. In de Palestijnse gebieden leverde dit in 2013 ca. 3.500 banen op voor het arme deel van de bevolking. In Afghanistan en Zuid-Soedan heeft Nederlandse financiering bijgedragen aan verbetering van basisvoorzieningen zoals infrastructuur, toegang tot water en onderwijs. Dit zijn voorbeelden van landen waar de voortdurende onveiligheid economische groei in de weg staat; mogelijkheden om werkgelegenheid te stimuleren blijven in zulke landen beperkt.

Vredesdividend: Het UNICEF *Peacebuilding, Education and Advocacy Programma* (PBEA) heeft in 2013 mede dankzij Nederlandse steun voor 340.000 kinderen/jongeren onderwijs verzorgd (o.a. in Burundi, Somalië, Liberia, DRC en Zuid-Soedan). Activiteiten zijn gericht op sociale cohesie en het oplossen van conflicten. Ca. 17.000 mensen waren hierbij betrokken en 4.700 leraren werden getraind in conflictpreventie.

Hoe verder

Internationale overeenstemming over indicatoren

- De mogelijkheden voor kwantitatieve effectmeting voor vrede en veiligheid zijn beperkt, deels door het procesmatige karakter van resultaten, en deels door gebrek aan adequate en betrouwbare informatie in fragiele staten. Nederland probeert overeenstemming te bevorderen over een gemeenschappelijke set van internationale indicatoren in de internationale gemeenschap, vooral in het kader van de *New Deal for Engagement in Fragile States*. Op het moment van schrijven zijn nog geen geaggregeerde resultaten over 2013 beschikbaar van de programma's uit de wederopbouwtenor 2012-2016, waaruit 29 NGO-programma's gefinancierd worden die in 24 landen worden uitgevoerd. Deze worden volgend jaar opgenomen in de resultatenrapportage.
- Veiligheid en Rechtsorde vormen nog niet voor alle landen een vanzelfsprekend onderdeel van de internationale ontwikkelingsagenda. Met de *New Deal* is hiertoe een eerste stap gezet, maar het is ook van belang dat dit onderwerp terugkomt in de post-2015 ontwikkelingsdoelen. Nederland zal samen met gelijkgestemde partners hiervoor blijven pleiten in de onderhandelingen.
- In (post-)conflictgebieden worden resultaten soms ondermijnd door (tijdelijke) terugval in geweld. Vredesopbouw is een proces van de lange adem en vraagt om langdurige en consistente ondersteuning. Nederland past daarom flexibiliteit toe in de Veiligheid en Rechtsordeprogramma's en vraagt aan de uitvoerende partners om regelmatig na te gaan of de programma's nog van strategisch belang zijn en nog kunnen worden uitgevoerd gezien de voortdurende dynamiek in conflictsituaties. Flexibiliteit houdt in dat activiteiten kunnen worden bijgesteld of

tijdelijk worden stopgezet, zoals in Zuid-Soedan, zonder dat lange termijn doelen worden opgegeven.

- Hervormingen in de veiligheidssector horen bij te dragen aan de veiligheid van alle burgers, vrouwen en kinderen inbegrepen. Bij voorkeur vormen de veiligheidsinstellingen (leger, politie) een goede afspiegeling van de samenleving, en bestaan ze niet alleen uit mannen maar ook vrouwen. Dit is in veel landen echter voorlopig niet haalbaar. Om in Mali het aantal vrouwen bij de politie en hun capaciteit te vergroten zorgt Nederland, als eerste stap naar dit doel, voor een inventarisatie van de actuele positie van vrouwen bij de Malinese politie. Tegelijkertijd financiert Nederland een studie die de mening peilt bij de bevolking over de Malinese politie en de rol die vrouwen daarin spelen¹³. Deze informatie is van nut bij het coachen van politievrouwen maar ook bij de bewustwording van politiemannen en het bredere publiek over de rol van vrouwen bij de politie.
- In Nederland staan de ministers van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, Buitenlandse Zaken, Defensie en Veiligheid en Justitie samen voor de uitdaging om de geïntegreerde benadering verder in de praktijk te brengen en uit te bouwen. Dit betekent dat de impuls die de oprichting van het Budget Internationale Veiligheid hieraan gaf in 2013 wordt gebruikt om tot nog betere samenwerking tussen de ministeries te komen. Interdepartementale werkgroepen geven hier nader vorm aan.

Budgettair

In onderstaande tabel is de realisatie en begroting opgenomen van instrumenten die gericht zijn op het speerpunt Veiligheid en Rechtsorde. Dit betreft de budgetten die zijn ondergebracht bij Hoofdstuk 5 van begroting Buitenlandse Zaken (Stabiliteitsfonds ODA) en Hoofdstuk 17 Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, exclusief BIV. De verhouding tussen centraal en door ambassades gefinancierde programma's is 50% - 50%.

EUR (x 1.000)	Begroting 2013	Realisatie 2013	Begroting 2014	Begroting 2015	Begroting 2016
Departement	115.515	120.530	146.428	121.575	121.575
Ambassades	189.174	172.957	92.674	67.979	67.979
Stabiliteitsfonds	60.000	51.872	60.000	55.000	55.000
Totaal	364.689	345.359	299.102	244.554	244.554

¹³ Algemeen Overleg Meerjarige Strategische Plannen 2014 – 2017, 27 maart 2014

Resultaten Hulp, Handel en Investerings

Ambities

Bij het combineren van buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking werken we aan eigentijdse, innovatieve oplossingen die bijdragen aan duurzame inclusieve economische ontwikkeling wereldwijd. De beleidskeuzes zijn nader toegelicht in een Kamerbrief¹⁴, waarin ook de indicatoren¹⁵ worden vermeld waarmee de voortgang van deze agenda gevolgd kan worden.

Voortgang

Veel landen in sub-Sahara Afrika laten een opmerkelijke economische groei zien, met volgens de *African Development Bank* in 2013 een jaar-op-jaar groei van het Bruto Nationaal Product van circa 4,8%. Dit heeft echter niet altijd geleid tot vermindering van armoede. De ongelijkheid in inkomen tussen bevolkingsgroepen stijgt zorgelijk¹⁶. De Wereldbank verwacht dat in 2030 twee derde van de armen in fragiele staten leeft. Ontwikkeling van de private sector is in deze landen van extra belang, zowel wat betreft het creëren van banen als de bijdrage aan stabiliteit via economische ontwikkeling. In het *Dutch Good Growth Fund* worden bijvoorbeeld targets gesteld voor economische activiteiten in fragiele staten. De rol van handel voor ontwikkeling blijft cruciaal. Eén Euro besteed aan hulp voor handel kan leiden tot 8 Euro extra export voor ontwikkelingslanden¹⁷. De Nederlandse agenda voor hulp, handel en investeringen ontwikkelt zich binnen deze mondiale context.

In lage inkomenslanden zijn door Nederland economische activiteiten aangemoedigd en geïnitieerd, waardoor banen en bedrijfsinkomsten zijn gegeneerd en mensen in staat zijn gesteld zich structureel uit de armoede te werken. Programma's als CBI (Centrum tot Bevordering van de Import uit Ontwikkelingslanden), FOM-OS (Fonds Opkomende Markten – ontwikkelingssamenwerking), GAFSP (*Global Agriculture and Food Security Programme*), MASSIF (ondersteuning van lokale financiële instellingen bij het vertrekken van financiering aan het lokale midden- en kleinbedrijf) en PSI (Private Sector Investerings) hebben in 2013 in totaal bijna 85.000 nieuwe banen gerealiseerd. Ambassades in de partnerlanden rapporteerden binnen het speerpunt voedselzekerheid een totaal van bijna 80.000 nieuwe banen over datzelfde jaar.

Ruim 160.000 nieuwe banen gecreëerd

Het gaat niet alleen om meer banen maar ook om *decent work*: toegang tot werk tegen een eerlijk loon, onder fatsoenlijke omstandigheden met gelijke kansen voor vrouwen en mannen. De door Nederland ondersteunde programma's dragen daarmee bij aan inclusieve groei¹⁸.

Motie van Ojik en Van Laar

Er wordt actief gekozen voor samenwerking tussen publieke en private sector. Overheden, kennisinstellingen, maatschappelijk middenveld en het bedrijfsleven spelen ieder een belangrijke en complementaire rol bij het realiseren van duurzame, inclusieve economische ontwikkeling. Door deze partijen met elkaar te verbinden worden kennis,

¹⁴ Tweede Kamer, vergaderjaar 2013-2014, 33625 nr. 87

¹⁵ Indicatoren zoals toename van werkgelegenheid (m/v), aantal mensen (m/v) met toegenomen inkomen, aantal Nederlandse bedrijven actief in OS-landen, volume handel met en investeringen door Nederlandse bedrijven in OS-landen.

¹⁶ Studies Oxfam; discussies o.a. *World Economic Forum*

¹⁷ *Aid for trade at a glance*, 2013, OECD/WTO

¹⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2013-2014, 33916 nr. 10 en nr. 13

Motie Van Laar

Ruim half miljard Euro
aan private co-
Investerings
gemobiliseerd

expertise en technologie gedeeld en versterkt. Dit betreft ook nadrukkelijk de kennis en expertise van lokale maatschappelijke organisaties¹⁹. Bovendien zijn via deze samenwerking meer fondsen gemobiliseerd voor het bereiken van de ontwikkelingsdoelstellingen. Zo zijn met programma's als het GAFSP (*Global Agriculture and Food Security Program*), IDF (*Infrastructure Development Fund*), IDH (Initiatief Duurzame Handel), PSI (Private Sector Investerings) en het *Farmer Support Programme* van Solidaridad substantiële private co-investeringen gemobiliseerd. In 2013 was dat in totaal een bedrag van ruim EUR 560 miljoen. Gesteld tegenover de overheidsbijdrage van EUR 135 miljoen aan deze programma's betekent dit een multiplier van ongeveer 4.

Naast buitenlandse investeringen wordt ook ingezet op het genereren van eigen inkomsten door lage- en middeninkomenslanden (*domestic resource mobilisation*). Door technische samenwerking gericht op versterking van belastingdiensten en douanes wordt de zelfredzaamheid en de duurzaamheid van groei en ontwikkeling gestimuleerd. In 2013 is deze technische samenwerking gestart met Ghana, Burundi, Rwanda, Kenia en Tanzania. Daarnaast wordt samen met het ministerie van Financiën gewerkt aan een vanuit Nederland coherent beleid voor ontwikkeling. Belastingontwijking wordt tegengegaan, onder meer door het opnemen van anti-misbruik clausules in de verdragen met 23 ontwikkelingslanden waar Nederland een verdrag mee heeft of bezig is een verdrag af te sluiten. Inmiddels is aan 16 van de 23 landen een concreet voorstel voor het opnemen van anti-misbruik clausules voorgelegd.

Beleidsdoorlichting: De doorlichting van het *Private Sector Development*-beleid door de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie (IOB) constateert dat de verschillende programma's voor private sectorontwikkeling belangrijke knelpunten in het ondernemingsklimaat aanpakken, een goed bereik hebben en tot zichtbare resultaten hebben geleid, zoals een betere toegang van vrouwen tot land en grotere werkgelegenheid in de landbouwsector.

De aanbevelingen liggen vooral op de verbetering van de uitvoering van het beleid. IOB stelt dat een versterkte inzet op samenhang en synergie tussen de programma's nodig is. Er is meer aandacht nodig voor additionaliteit van programma's, versterkte inzet op ontwikkelingsrelevantie en impact en een sterkere aansturing van de uitvoeringsorganisaties door het ministerie.

Verbetering van het ondernemingsklimaat in lage en middeninkomenslanden is ook goed voor Nederlandse bedrijven. Het biedt hen handels- en investeringskansen. Om onze economie toekomstbestendig te maken worden Nederlandse bedrijven gestimuleerd om hun horizon te verbreden door nieuwe contacten te leggen en kansen te benutten. Niet alleen in ons omringende landen en opkomende markten als China, India, Turkije en Mexico, maar ook in nieuwe markten in armere landen waarmee al jarenlang intensief wordt samengewerkt in het kader van ontwikkelingssamenwerking.

Het recentelijk verschenen IOB rapport²⁰ over de relatie tussen hulp en export laat voor de Nederlandse economie aanzienlijke effecten zien. Volgens IOB levert elke Euro die Nederland aan *bilaterale* ontwikkelingshulp uitgeeft 0,7-0,9 Euro op aan extra export. IOB schat dat met deze export in totaal circa 15.000 banen zijn gemoeid.

Op het buitenland georiënteerde Nederlandse bedrijven worden geadviseerd en geïnformeerd door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) en door de

¹⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2013-2014, 33916, nr. 14

²⁰ *Good things come to those who make them happen – Return on aid for Dutch exports*, 2014

650 Nederlandse bedrijven geadviseerd t.a.v. zakendoen in de partnerlanden; 146 Nederlandse bedrijven actief geworden

ambassades. In 2013 zijn door RVO in totaal 347 adviezen verstrekt aan Nederlandse bedrijven met interesse in het zakendoen met één van de 15 partnerlanden. De ambassades in de partnerlanden hebben in 2013 minstens 300 Nederlandse bedrijven ondersteund met advies en informatie. In ieder geval 146 Nederlandse bedrijven zijn in 2013 ook daadwerkelijk actief geworden op deze buitenlandse markten.

Hulp, handel en investeringen in de praktijk: Met advisering van de ambassades in Nairobi en Kampala heeft Friesland Campina het afgelopen jaar haar bedrijfsplan voor Oost-Afrika afgerond. Op basis van dit plan wordt een publiek-privaat partnerschap ontwikkeld voor de ontwikkeling van de zuivelsector in Oost-Afrika. Daartoe wordt ingezet op verbetering van het algemeen management in de sector, de kwaliteit van veevoeder en de veefokkerij en de handhaving van wet- en regelgeving. Veel boer(inn)en zullen profiteren van dit partnerschap.

Hoe verder

- Uitvoering van de verbeterpunten²¹ die voortkomen uit de IOB beleidsdoorlichting.
- Nog nadrukkelijker inzetten op groei die inclusief is, d.w.z. dat die groei ook ten goede komt aan de zwakkere groepen in de samenleving. Dit betekent bijvoorbeeld dat er extra aandacht uitgaat naar vrouwelijk ondernemerschap en naar werkgelegenheid voor vrouwen en jeugd. Het werk moet onder goede omstandigheden worden uitgevoerd en tegen een eerlijke beloning. De nadruk op inclusiviteit van de groei draagt tevens bij aan het verminderen van ongelijkheid tussen bevolkingsgroepen.
- Verdere versterking van de combinatie tussen ontwikkelingsdoelstellingen en de bevordering van Nederlandse handel en investeringen in ontwikkelingslanden, waarbij de principes van ontwikkelingsrelevantie en impact centraal blijven staan.

Budgettair

Artikel 1 van de begroting van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking omvat de uitgaven voor duurzame handel en investeringen. Dit betreft zowel ODA als non-ODA middelen. De ODA-middelen vallen binnen begrotingsartikel 17.1.3: Versterkte private sector en een verbeterd investeringsklimaat in ontwikkelingslanden. In 2013 is EUR 272 miljoen uitgegeven op dit artikel. Maar ook binnen de uitgaven voor de speerpunten zijn resultaten op het gebied van handel, investeringen en ontwikkelingssamenwerking bereikt. Deze zijn vermeld in de betreffende hoofdstukken.

²¹ In de kamerbrief Effectieve privatesectorontwikkeling door focus en synergie van 25 april 2014 (Kamerstuk 33625 nr. 96) wordt uitgewerkt hoe deze aanbevelingen worden opgepakt.

Resultaten Vrouwenrechten en gendergelijkheid

Ambities

Versterking van vrouwenrechten en gendergelijkheid zijn prioriteiten van het buitenlandbeleid. In de vorige hoofdstukken is beschreven hoe in de speerpunten wordt gewerkt aan vrouwenrechten en gendergelijkheid. In dit hoofdstuk gaat het om de aanpak van meer algemene knelpunten die vrouwen ervan weerhouden om politiek, economisch en maatschappelijk volledig actief te zijn. De aanpak richt zich op 1) preventie en uitbanning van geweld tegen vrouwen en meisjes; 2) vergroten van leiderschap en politieke participatie van vrouwen; 3) versterken van de economische positie van vrouwen; en 4) vergroten van de inbreng van vrouwen in vredesprocessen en wederopbouw. Nederland draagt concreet bij aan de emancipatie van vrouwen in lage- en middeninkomenslanden, maar ook aan versterking van internationale consensus en actie ten behoeve van vrouwenrechten en gendergelijkheid.

Voortgang wereldwijd

Wereldwijd is de positie van vrouwen op vele terreinen aan het verbeteren, al is de vooruitgang langzaam en ongelijk verdeeld. Tegelijkertijd is er groeiende weerstand tegen deze vooruitgang en staat de internationale consensus over gendergelijkheid onder zware druk. Dit bleek onder meer in internationale bijeenkomsten in 2013, zoals die van de *VN Commission on the Status of Women*.

Op het gebied van geweld tegen vrouwen heeft nog steeds één op de drie vrouwen in de wereld gedurende haar leven te maken met geweld, dwang of vrijheidsberoving. De verschillen per land zijn groot, met uitschieters tot 68% in Ethiopië en 87% in Afghanistan en Bangladesh. Het meeste geweld tegen vrouwen wordt door de eigen partner gepleegd en geweld binnen het huwelijk is nog lang niet in alle landen strafbaar. Uit schaamte, angst of gebrek aan vertrouwen in overheidsdiensten melden vrouwen geweld vaak niet, dus werkelijke cijfers liggen vermoedelijk nog hoger.

De politieke participatie van vrouwen toont een stijgende lijn. In 2013 telde de wereld 9 vrouwelijke staatshoofden, 15 regeringsleiders en werd 17% van alle ministersposten door vrouwen bekleed. Het aantal vrouwelijke parlementariërs bedraagt nu gemiddeld 22%, een historisch record, met de Scandinavische landen als voorlopers (41%) terwijl het Midden-Oosten en Noord-Afrika nog op 16% blijven steken.

Wereldwijd is nog geen overtuigende verbetering in de economische positie van vrouwen zichtbaar, ondanks groeiend besef dat grotere economische participatie van vrouwen nodig is voor economische groei en het uitbannen van armoede. Arbeidsparticipatie van vrouwen stagneert rond de 55%, tegen 80% voor mannen. Wel vormen vrouwelijke ondernemers de sterkst groeiende groep ondernemers. Het aantal wettelijke beperkingen voor economische activiteiten van vrouwen neemt gestaag af. Zo is de helft van de wettelijke beperkingen op toegang tot instellingen en eigendom in de laatste vijftig jaar afgeschaft.

Er is een voorzichtig stijgende trend in de deelname van vrouwen aan formele vredesonderhandelingen. De transitieprocessen in de Arabische regio, waarin vrouwen een grote rol speelden, boden in principe kansen om vrouwenrechten in de nieuwe grondwetten en instituties te verankeren. Maar zelfs waar vrouwen zitting hadden in de grondwetgevende vergadering, zoals in Egypte en Libië, bleek alleen al het behoud van de verworvenheden moeilijk. Een hoopgevende ontwikkeling is dat 130 landen een intentieverklaring onderschreven om seksueel geweld in conflictsituaties uit te bannen.

Voortgang Nederlandse bijdrage

In 2013 lagen de accenten op de bestrijding van geweld tegen vrouwen, de actieve participatie van vrouwen in de transities in de Arabische regio en verankering van gendergelijkheid in de post-2015 agenda.

De totale uitgaven kwamen in 2013 op EUR 68,5 miljoen. Deze middelen werden besteed onder het budget voor gelijke rechten en kansen voor vrouwen, en onder het Mensenrechtenfonds, het Wederopbouwfonds, MATRA en MFS-II voor activiteiten die specifiek voor vrouwenrechten werden ingezet. Met deze middelen zijn ruim 400 organisaties ondersteund die tenminste 15 miljoen mensen bereikten.

Het grootste programma is *Funding Leadership and Opportunities for Women* (FLOW). FLOW stelt fondsen beschikbaar aan vrouwenorganisaties wereldwijd voor activiteiten ter bestrijding van geweld tegen vrouwen of versterking van politieke of economische participatie. 2013 was het eerste volledige jaar van uitvoering voor de 34 FLOW partners (die vaak weer samenwerken met lokale vrouwenorganisaties). Belangrijk zijn ook de bijdragen aan *UN Women* en het *VN Trust Fund to end Violence Against Women*. Per aandachtsgebied wordt hieronder op de behaalde resultaten ingegaan.

1) Preventie en uitbanning van geweld tegen vrouwen en meisjes

Het terugdringen van geweld tegen vrouwen is mogelijk, mits het systematisch en met betrokkenheid van alle relevante betrokkenen wordt aangepakt. Sterke lokale vrouwenorganisaties spelen daarin een essentiële rol. Maar ook betrokkenheid van mannen (in gezinnen, als lokale leiders) is van belang. Een systematische aanpak richt zich op preventie, pleitbezorging, verandering van sociale normen en gedrag, opvang van slachtoffers, wetgeving en handhaving. FLOW en het *UN Trust Fund to end Violence Against Women* stellen vrouwenorganisaties in staat om in de lokale context de beste ingangen te kiezen om dit gevoelige onderwerp aan te pakken.

Sterke lokale vrouwenorganisaties en gedragsverandering bij mannen en jongens essentieel

Door Nederland gesteunde partnerorganisaties hebben in 2013 in ruim honderd landen het werk van meer dan 6.000 lokale organisaties voor pleitbezorging en preventie van geweld tegen vrouwen versterkt. In Guatemala zijn 5.000 meisjes getraind om in meisjesclubs de kennis over vrouwenrechten en de weerbaarheid tegen geweld te vergroten. In 19 volkswijken in Dhaka zijn honderden vrouwen en meisjes getraind om voorlichting te geven over vrouwenrechten en hun stem te verheffen tegen huiselijk geweld en kindhuwelijken. Er zijn informatiecentra ingericht die vrouwen de weg wijzen naar medische en juridische hulp. In 48 door Nederland gesteunde programma's wordt gewerkt aan gedragsverandering bij mannen en jongens.

Wetgeving alléén leidt niet tot vermindering van geweld tegen vrouwen, het gaat om toepassing en handhaving. Verbeterde wetgeving draagt wel bij aan verandering van sociale normen en aan een klimaat dat gunstig is voor gerichte actie (en andersom). Nederland heeft eraan bijgedragen dat 19 regeringen in 2013 hun wetgeving hebben aangescherpt. De eerste veroordeling van een zoutzuuraanval op een vrouw door het gerechtshof van Phnom Penh was het resultaat van intensieve pleitbezorging door de *Cambodian Acid Survivors Charity*. Dit succes werd mede mogelijk gemaakt door de Nederlandse steun aan het *UN Trust Fund to End Violence against Women*. In Bolivia hebben ruim 1.100 parlementariërs en beleidsmakers trainingssessies bijgewoond over hun rol en verantwoordelijkheid in preventie van geweld tegen vrouwen.

In de DR Congo, Zuid-Soedan, Ethiopië, Irak, Jordanië en Bolivia hebben 12.225 slachtoffers dankzij Nederlandse ondersteuning psychosociale en juridische hulp

gekregen. In 8 landen zijn meer dan 8.000 medewerkers in de gezondheidssector en bij het politieapparaat getraind in de herkenning van geweld tegen vrouwen en de opvang en zorg voor slachtoffers. In de DR Congo, Macedonië en Turkije hebben 318 rechters en advocaten training ontvangen in vrouwenrechten en gendergelijkheid.

2) Vergroten van leiderschap en politieke participatie van vrouwen

Met FLOW heeft Nederland er in 2013 voor gezorgd dat ruim 3.500 vrouwelijke kandidaten voor nationale of lokale politieke functies leiderschapstraining ontvingen. Meer dan 1.700 aanbevelingen van vrouwenorganisaties werden omgezet in beleid en wet- en regelgeving. In Egypte hebben 86.540 vrouwen, dankzij Nederlandse steun, een nationale identiteitskaart ontvangen, een basisvoorwaarde voor de uitoefening van burgerrechten.

Diplomatieke en materiële steun

Nederlandse diplomatieke en materiële steun aan Syrische vrouwen in de aanloop naar de vredesonderhandelingen in Genève heeft geresulteerd in de oprichting van het *Syrian Women's Initiative for Peace and Democracy*, dat zich blijft inzetten voor hervatting van de vredesonderhandelingen en politieke oplossingen. Als verdere bijdrage aan de participatie van vrouwen in de veranderende samenlevingen in de Arabische regio ging het *Women on the Frontline* programma van start. Ook Zuid-Soedanese organisaties voor vrouwenrechten ontvingen Nederlandse steun om hun positie te bepalen in het opnieuw opgelaaide conflict.

3) Versterken van de economische positie van vrouwen

Versterking van de economische positie van vrouwen was deels gericht op vrouwelijke werknemers, deels op vrouwelijke ondernemers en producenten (waaronder boerinnen). Zo heeft FLOW het mogelijk gemaakt dat 38.490 vrouwen in 2013 lid werden van een vakbond. In 32 gevallen werd wetgeving of beleid ter verbetering van de rechtspositie van vrouwelijke werknemers aangenomen dankzij de inzet van door Nederland gesteunde vrouwenorganisaties.

Mannen helpen nu mee op het land

De *Agency for Cooperation and Research in Development* (ACORD) is een FLOW-partner die in 2013, mede dankzij Nederlandse steun, 30.000 boerinnen in Afrika voorzien heeft van training, krediet, landeigendomsdocumenten of toegang tot de markt. Het *Girl Power* Programma van Plan Nederland heeft ervoor gezorgd dat honderden meisjes in 5 landen training en materialen hebben gekregen om een bedrijfje te starten. In Ghana heeft *Girl Power* 1.500 vrouwelijke sojaboeren geholpen zich te organiseren om de productie en marketing te verbeteren. Die activiteiten hebben eraan bijgedragen dat mannen nu meehelpen op het land.

4) Vergroten van de inbreng van vrouwen in vredesprocessen en wederopbouw

Bij dit resultaatgebied stonden twee zaken centraal. Ten eerste gingen activiteiten in conflictlanden onder het tweede Nederlandse Nationaal Actieplan (NAP) 1325 van start. Ten tweede werd de actieve inbreng van vrouwen in de politieke processen in Syrië, de Arabische regio en Zuid-Soedan gesteund, zoals hierboven onder 2) al beschreven.

NAP 1325 steeds breder gedragen

Het NAP 1325 – van start gegaan in 2012 – heeft tot doel een gunstig klimaat te scheppen voor vrouwelijk leiderschap en politieke participatie in fragiele staten en transitielanden, en daarmee bij te dragen aan de uitvoering van VN Veiligheidsraad Resolutie 1325. Het Ministerie van Veiligheid en Justitie en 14 Nederlandse maatschappelijke organisaties sloten zich in 2013 bij het NAP 1325 aan. Daarmee omvat het partnerschap thans ruim 50 maatschappelijke organisaties en 4 ministeries

(V&J, Defensie, OCW, BZ). Activiteiten zijn gestart in Afghanistan, Burundi, DR Congo, Zuid-Soedan en Colombia. Ruim 4.000 vrouwen hebben training ontvangen en meer dan 200.000 vrouwen zijn bereikt met boodschappen over vrouwenrechten, vrede en veiligheid. In 2013 zijn 100 Europese en 100 Afrikaanse vredeshandhavers getraind in de beginselen en uitvoering van Resolutie 1325.

Rol van vrouwen in de context van conflict: Het NAP 1325 steunt *Femme au Fone*. Deze organisatie verzorgt in het oosten van Congo een wekelijks radioprogramma over geweld tegen vrouwen. Luisteraars kunnen per sms incidenten melden en reacties geven. Het team van *Femme au Fone* adviseert slachtoffers over psychosociale hulp en rechtshulp. Daarnaast worden journalisten opgeleid en wordt de capaciteit van vrouwenorganisaties versterkt. Het programma draagt zowel bij aan de verbetering van de lokale situatie voor vrouwen als aan internationale actie tegen geweld tegen vrouwen in de DRC.

Hoe verder

- In de aanloop naar 2015 is het een grote uitdaging om de internationale consensus over vrouwenrechten en gendergelijkheid te behouden en liefst te versterken, gezien de zware druk van verschillende kanten. Hiertoe is het van belang niet alleen medestanders te versterken, maar juist ook met tegenstanders te zoeken naar punten waarop we elkaar kunnen vinden. Doel is dat in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen een eigenstandig doel voor vrouwenrechten wordt opgenomen, evenals de inbedding van gendergelijkheid in de overige doelen van de post-2015 agenda.
- Een tweede uitdaging is de mogelijkheden die onze programma's bieden voor het leren van ervaringen, en het gebruiken van ervaringen voor beleidsbeïnvloeding, veel beter te benutten. Een betere organisatie van uitwisseling en afstemming tussen lokale, nationale en internationale niveaus kan hieraan bijdragen. Bij de vormgeving van het vervolg van FLOW zal hier aandacht aan besteed worden.
- De uitdagingen van deze tijd vragen een nieuw evenwicht tussen het versterken van vrouwenorganisaties en de eigen kracht van vrouwen enerzijds, en strategische partnerschappen met andere organisaties (bedrijven, vakbonden, overheden, politieke en maatschappelijke organisaties en hun – veelal mannelijke – leiders) anderzijds. FLOW zal vooral op vrouwenorganisaties gericht blijven, en in andere activiteiten (ook onder de speerpunten) zal actief naar bredere partnerschappen gezocht worden.
- Het groeiende internationale besef dat grotere economische participatie van vrouwen *smart economics* is voor bedrijven en overheden biedt mogelijkheden voor nieuwe partnerschappen. Tegelijkertijd is het van belang dat meer werk voor vrouwen ook leidt tot een beter welzijn van die vrouwen (fatsoenlijk werk, leefbaar loon, goede balans met zorgtaken). Daarom werken we én aan vrouwelijk ondernemerschap en werkgelegenheid via private-sectorontwikkeling én aan het bredere welzijn van vrouwen via vrouwenorganisaties.
- Vrouwenrechten en gendergelijkheid worden steeds beter geïntegreerd in beleid voor de speerpunten. Wel zijn er nog grote uitdagingen om de intenties in effectieve uitvoering om te zetten. Daarom worden in toenemende mate gender experts (interne en externe) bij de speerpuntactiviteiten betrokken.

Werken met nieuwe partners, met inbreng van onze ervaringen

Resultaten Klimaat en duurzaamheid

Ambities

Nederland zet in op een ambitieus klimaatakkoord in 2015 en een bijdrage aan internationale klimaatfinanciering bestaande uit een publiek en privaat deel. Bij zowel de onderhandelingen en de invulling van klimaatfinanciering wordt nauw samengewerkt met het Ministerie van Infrastructuur en Milieu en het Ministerie van Financiën. De Nederlandse inzet op duurzaamheid draagt bij aan klimaatmitigatie en -adaptatie. In het Nederlandse beleid voor handel en ontwikkelingssamenwerking wordt klimaat en duurzaamheid geïntegreerd in de verschillende prioritaire thema's. Hiertoe wordt nauw samengewerkt met bedrijven en maatschappelijke organisaties op duurzaam beheer van natuurlijk kapitaal, verduurzaming van handelsketens, duurzaam waterbeheer en hernieuwbare energie.

Voortgang wereldwijd

Door uitputting en toenemende vervuiling van natuurlijke hulpbronnen worden mondiale uitdagingen op het gebied van water, voedselzekerheid, grondstoffen en energie steeds urgenter. De gevolgen van klimaatverandering versterken deze uitdagingen²². Arme delen van de wereldbevolking worden het eerst en het hardst getroffen. Maar ook hoge inkomenslanden, inclusief Nederland, ondervinden de gevolgen van toenemende schaarste, vervuiling- en verdelingsvraagstukken. Het besef groeit dat op een aantal terreinen zogenaamde *tipping points* in zicht komen. Vanuit de private sector wordt op de urgentie gewezen en een groeiend aantal Nederlandse bedrijven heeft duurzaamheid geïntegreerd in de *core business*²³. Het groeiende besef over de gevolgen van klimaatverandering heeft nog niet geleid tot een doorbraak in de klimaatonderhandelingen.

Voortgang Nederlandse bijdrage

Resultaten op het gebied van klimaat zijn gedeeltelijk al in voorgaande hoofdstukken verwerkt. In dit hoofdstuk geven we een overzicht van klimaatrelevante resultaten alsmede van eigenstandige programma's op klimaat en duurzaamheid. Het totaal aan klimaatrelevante uitgaven in 2013 bedroeg EUR 292 miljoen.

Klimaatadaptatie in bilaterale en sectorale programma's geïntegreerd

Klimaatverandering speelt een belangrijke rol bij de vormgeving en uitvoering van de agenda voor hulp, handel en investeringen. De Nederlandse partnerlanden horen met een gemiddelde 150^e plaats (van de 180) bij de meest kwetsbare landen ter wereld voor gevolgen van klimaatverandering. Door investeringen in water, voedselzekerheid, duurzame energie en natuurlijk kapitaal droeg Nederland in 2013 bij aan het verminderen van deze kwetsbaarheid.

In 2013 kreeg de samenwerking met het HIER klimaatbureau vorm, dat vooral Nederlandse NGO's en bedrijven betreft bij de gevolgen van klimaatverandering in ontwikkelingslanden. In seminars wordt gezamenlijk onderzocht hoe investeringen in hernieuwbare energie in ontwikkelingslanden kunnen worden bevorderd. De vele beleidsstudies en commentaren op de klimaatonderhandelingen van het *World*

²² World Resources Institute, IPCC rapport *Climate Change 2014* en *Building business value in a changing world*, KPMG international, 2012

²³ KPMG rapport, VBDO rapport Nederlandse beursgenoteerde bedrijven, 2014

Resources Institute (WRI) en het *Climate Development and Knowledge Network (CDKN)* kwamen mede met Nederlandse financiële steun tot stand. Samen met het Energie Centrum Nederland (ECN) en IUCN Nederland is de samenwerking met de private sector versterkt. ECN werkt aan een betere toegang van het Nederlandse bedrijfsleven tot nieuwe internationale klimaatfinancieringen. IUCN zet een netwerk op met bedrijven in de Nederlandse water- en landbouwsector om te onderzoeken hoe deze bedrijven in klimaatprojecten in ontwikkelingslanden zouden kunnen investeren.

Veel van de programma's onder het medefinancieringsprogramma ondersteunen mensen om beter voorbereid te zijn op klimaatverandering of hun CO₂ uitstoot te verlagen. Zo hebben bijvoorbeeld Cordaid, Hivos, ICCO, IUCN en het Rode Kruis programma's die bijdragen aan het terugdringen van CO₂ uitstoot (toegang tot hernieuwbare energie) of het vergroten van weerbaarheid (kennis, waarschuwingssystemen, aanpassingen in de landbouw). In 2013 wisten het Rode Kruis, Care NL, Cordaid en *Wetlands International* via het programma *Partners for Resilience* meer dan een half miljoen mensen te bereiken en hen te ondersteunen bij het terugdringen van risico's op natuurrampen als gevolg van klimaatverandering.

Samenwerking in partnerlanden: In Benin wordt de vorming van een klimaatdeskundig nationaal water instituut (samen met Deltares) gecombineerd met het ontwikkelen van een Delta Plan voor de economisch zeer belangrijke kustregio. Ondersteuning van (met name private) initiatieven in wateropslag voor landbouw moet vanaf 2015 gaan functioneren, evenals een nieuwe *climate-proof* nationale drinkwaterstrategie. In Kenia wordt via een waterprogramma het beheer van natuurlijk kapitaal (inclusief bossen) bevorderd om vooral kleine agrarische gemeenschappen beter in staat te stellen op verwachte droogte te kunnen reageren.

Om waterschaarste en bodemdegradatie terug te dringen en economische groei en stabiliteit te bevorderen, is in 2013 een programma gestart in semi-aride gebieden van Burkina Faso, Mali, Niger, Ethiopië en Kenia. Hier worden succesvolle lokale initiatieven van boeren en boerinnen ondersteund en opgeschaald naar regionaal niveau. Het zijn maatregelen die leiden tot verbeterd waterbeheer, herstel van bodemvruchtbaarheid en verhoging van de landbouwproductie.

Klimaatadaptatie in
multilaterale bijdragen
geïntegreerd

Met Nederlandse financiering hebben multilaterale fondsen bijgedragen aan klimaatadaptatie. Een voorbeeld is het *Least Developed Country Fund (LDCF)*, dat de minst ontwikkelde landen ondersteunt bij klimaatadaptatie. Klimaatadaptatie in de minst ontwikkelde landen is belangrijk bij het tegengaan van ongelijkheid, omdat vooral de allerarmsten slecht in staat zijn op de gevolgen van klimaatverandering te reageren. In 2013 werd vanuit het LDCF een waarschuwingssysteem voor rampen gerealiseerd in Rwanda, en werd een deel van de kust van Bangladesh herbebost als onderdeel van de kustbescherming. In Mali werden boeren ondersteund bij het meer klimaatbestendig maken van de productie. Het LDCF heeft het opstellen van nationale adaptatieplannen in alle minst ontwikkelde landen mogelijk gemaakt. Voor de opzet van het Groene Klimaatfonds, waartoe in Kopenhagen werd besloten, werden in 2013 de eerste afspraken gemaakt. Mede dankzij Nederland worden gendergelijkheid en de rol van de private sector meegenomen in de vormgeving van het fonds.

De groei van broeikasgasemissies wordt voor een groot deel veroorzaakt door groei van het fossiele energiegebruik in lage en midden-inkomenslanden. Om dit terug te dringen wordt geïnvesteerd in het vergroten van het aandeel hernieuwbare energie in de energiemix in lage inkomenslanden. Mondiaal is het uiteindelijke streven om toegang tot hernieuwbare energie te bieden aan de 1,2 miljard mensen die geen elektriciteit hebben en de 2,8 miljard mensen die koken op zeer vervuilende houtovens. In 2013

Klimaatmitigatie: ruim 2 miljoen mensen toegang tot hernieuwbare energie

hebben de biogas-programma's met SNV en HIVOS en het EnDev programma met het Duitse GIZ samen meer dan 2 miljoen mensen in ontwikkelingslanden toegang gegeven tot hernieuwbare energie voor schoon koken en elektriciteit, wat veel winst oplevert voor vrouwen en arme huishoudens.

In samenwerking met de Wereldbank werden ontwikkelingslanden geadviseerd over de inpassing van hernieuwbare energie in hun energiesector. Via het *Scaling-up Renewable Energy Program* (SREP) van de *Climate Investment Funds* (CIF) van de Wereldbank zijn in 2013 investeringen voorbereid in zonne-energie, geothermie en windenergie in Kenia, Ethiopië en Tanzania. In 2013 is daarnaast begonnen met het inventariseren van mogelijkheden voor het (Nederlandse) bedrijfsleven op het gebied van duurzame energie in ontwikkelingslanden.

Klimaatmitigatie: Aardwarmte, een veelbelovende hernieuwbare energiebron

Aardwarmte als energiebron: Samen met de Wereldbank is in Den Haag een conferentie georganiseerd over het *Global Geothermal Development Plan*. In Indonesië is een publiek-private samenwerking opgestart waarin Nederlandse kennisinstellingen en bedrijven de capaciteit opbouwen van de snel opkomende Indonesische geothermie sector.

Samenwerking met private sector aan duurzaamheid

Het Initiatief Duurzame Handel helpt bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties samen te werken aan duurzame exploitatie van grondstoffen (o.a. palmolie, thee, koffie en cacao) op basis van een gebiedsgerichte aanpak. Het programma is gestart in Kenia en Vietnam, waar de verschillende partners zich bereid hebben getoond om samen te werken. In enkele groeicorridors in Afrika, waar economische groei gepaard gaat met grote vervuiling en uitputting van natuurlijke hulpbronnen, werkt de *International Union for Conservation of Nature* (IUCN) samen met bedrijven en lokale organisaties aan versterking van duurzaam beheer van de productie- en natuurgebieden in deze corridors. In de *Southern Agricultural Growth Corridor of Tanzania* (SAGCOT) in Tanzania wordt hiertoe met meerdere partijen gewerkt. Afgelopen jaren nam de waardering van natuurlijk kapitaal in de economie (bijvoorbeeld door het beprijzen van milieukosten en -baten) in belang toe. Nederland draagt bijvoorbeeld via de *International Finance Corporation* (IFC) bij aan het ontwikkelen en testen van een meer uniforme aanpak van waardering van natuurlijk kapitaal door de private sector.

Hoe verder

- Nederland blijft zich inzetten voor internationale afspraken over duurzaamheid bijvoorbeeld in het klimaatakkoord dat in 2015 moet worden afgerond in Parijs.
- Verbeterde toegang tot internationale publieke goederen (een stabiel klimaat, toegang tot energie en grondstoffen, voldoende water en behoud van ecosystemen), juist ook voor de armeren, is essentieel voor de groei en stabiliteit van landen. Dit vraagt om een mondiaal besef en een mondiale inzet van overheden en private partijen om de gevolgen van klimaatverandering te beperken en op te vangen en niet alleen op de armsten af te wentelen.